

MUHALEFET

Klaus von Beyme
Robert V. Daniels

Çeviren :

Dr. Mehmet TURHAN*

A. ANAYASAL DEMOKRASİLERDE MUHALEFET

- I. Tanım
- II. Kaynaklar ve Gelişme
- III. Tipoloji
- IV. Kurumlaşmış ve Parlamento Dışı Muhalefet

B. KOMÜNİST ÜLKELERDE MUHALEFET

- I. Parti Çizgisinden Sapma Biçiminde Muhalefet
- II. Bolşevik Hareket İçinde Sapma ve Muhalefet
- III. Uluslararası Komünist Hareket İçinde Sapma ve Muhalefet
- IV. Komünizmde Sapmanın Özet İrdelenmesi

C. KARŞILAŞTIRMA

* A. Ü. Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Kürsüsü Asistanı.

Bu çeviri "*Marxism, Communism and Western - A Comparative Encyclopedia*" (derleyen C.D. Kernig, New York : Herder and Herder: 1973) adlı ansiklopedinin, VI ncı cildinden (S. 157 - 175) çevrilmiştir. Çeviri sırasında bana yardım eden AİTİA Davranış Bilimleri Asistanı Galip İsen'e teşekkür ederim.

A. ANAYASAL DEMOKRASİLERDE MUHALEFET

I. Tanım

Siyasal kararların çoğunluk kuralına uygun olarak alındığı çağdaş anayasal devletlerde muhalefet, hükümetten farklı görüşte olan politikacılar tarafından oluşturulur. Muhalefet ancak temsili yapılardaki politikacılara belirli haklar tanınınca gelişebilir. Hukuki muhalefetin olabilmesi için, asgari düzeyde belirli bir demokrasinin ve düşünce özgürlüğünün varlığı ve parlamentodaki tüm üyelerin hukuki açıdan korunması ve bu korumanın parlamentodaki azınlık gruplarına da sağlanması gerekir (örneğin., parlamentoya kanun teklifi ve yapılan kanun tekliflerini tartışma, parlamentoya girebilmek için siyasal parti kurma hakkı, muhalefet partilerini ilgilendirdiğinde karar almaya katılma hakkı-örneğin., komisyonlara muhalefetin üye ile katılması).

Parlamente sisteminin gelişmesi ve monarkın parlamento çoğunluğunun arzularına bağlanması, muhalefetin geleneksel olarak muhalefet yaparken sesini duyurabilmek için hükümetin bakanlarına karşı suçlamalarda bulunmasını durdurdu. Böylece İngiltere'de en son impeachment 1805-06 yıllarında meydana geldi. 19. yüzyılda Kıta Avrupasında bakanlara karşı hukuki suçlamalar, parlamente muhalefetin elindeki diğer denetim araçlarına göre (örneğin., gensoru, bütçe oylaması, soruşturma komisyonları kurma) çok önemsiz bir rol oynamıştır. Bu nedenden tutucu devlet adamı olan Sir Robert Peel 1843'de Avam Kamarasında şunları söyledi: «...Mecliste çoğunluğa sahip ve devletin tüm belgelerine erişebilecek durumdaki bir bakan için iktidarını muhaliflerinin siyasasını suçlamak amacıyla kullanması parlamente bir yol değildir». Netice olarak, şu söylenebilir parlamente yönetim altındaki ülkelerde, örneğin Restorasyon döneminde (1830) Fransa'da Polignac hükümetinde olduğu gibi, muhalefet hükümet anayasayı ihlâl etmediği sürece güvensizlik oyu vererek hükümeti düşürmekle yetinmektedir. Hükümeti siyasal davranışından dolayı yargılamaya kalkışmak çok az rastlanan bir olaydır. Hükümetin siyasal davranışları, kanuna aykırı değil yanlış yönetilmiş olarak varsayılır. Eski parlamente sistemlerin demokratikleşmesinin başlangıcında muhalefet ulusal düzeyde örgütlenmeye başladı; siyasal partiler oluşturma hakkı ve destek sağlamaya çalışmaları kabul edildi. Bu birçok demokrasilerin anayasalarında garanti altına alınmış olan temel haklardan örgütlenme özgürlüğünün bir unsurudur.

Çok parti sistemlerinde hukuki muhalefete ek olarak, içinde buldukları siyasal sistemi tanımayı reddeden, siyasal partiler şeklinde de olu-

şabilen, yapısal muhalefet daima vardır. Bu tür muhalefet ya devrim sonucunda yıkılmış olan siyasal sistemi yeniden kurmayı amaçlar; ya da devrimci gruplar olarak gelecek için daha iyi varsaydıkları siyasal sistemi kurmak için uğraşırlar. Fakat yapısal muhalefet, dinsel ve ulusal karakterlerinden ötürü içinde buldukları devleti reddeden gruplar tarafından da oluşturulabilir. Bu durum özellikle, bu gruplara yeterli özerklik verilmediği veya federal devlet sistemi içinde federe devletinin haklarının yeterli bir şekilde garantiye alınmadığı zamanlar ortaya çıkar [örneğin., iki dünya savaşı arasında Çekoslovakya'daki Sudeten Almanlar; I. Dünya Savaşından önce Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda Irredentist (kendi memleketinin kaybettiği toprakları geri isteyen kimse) harekete mensup olan İtalyanlar] hareketlere bağlı olan İtalyanlar]. Anayasal sistemin çerçevesi içinde muhalefet çoğunlukla varolan sistemin, açıkça veya üstü kapalı bir şekilde, kabul (tanınması) edilmesi demektir.

II. Kaynaklar ve Gelişme

Siyasal partilerin oluşumuna düşman bir gözle bakıldıkça (Antik ve Orta Çağlarda partinin *status* veya *factio* olarak isimlendirilmesi bu hoşnutsuzluğu ifade etmektedir) ve hükümet herhangi bir siyasal gruplaşmaya ayaklanma olarak şüpheyle baktığı sürece, muhalefetin gelişebilmesi için hiçbir yol kalmamış demektir. Bu tür tutumlar çağdaş zamaniara kadar devam etmiş ve muhalefet ancak modern parlamenter sistemin ortaya çıkmasıyla gelişebilmiştir. İngiltere'de kral (taç) (crown) parlamentonun tümüyle çelişkide olmadığını fakat parlamentodaki çoğunluk grubu tarafından desteklendiğini görünce, azınlık bu çoğunluğa karşı kendini muhalefet olarak örgütlemek zorunda kaldı. Bu yolla muhalefet parlamentonun işlevsel eşiti oldu. Kuvvetler ayrılığının ilk anlaşılışı, yasamanın bir bütün olarak «denge ve denetim» sisteminin içinde hükümete karşı muhalefeti oluşturmasını istemektiydi.

İngiltere'de parlamenter muhalefet, partiler arasında iç savaş konusundaki çelişkilerin şiddetinin azalmasından ve dinsel hoşgörü ilkesinin politika alanına taşınmasından sonra ortaya çıktı. Siyasal partiler neredeyse dinsel tarikatlar gibi görünmeye başlamıştı. İşte açıkça bu hoşgörü ilkesinin ilanıdır ki İngiltere örneğinin Kıta Avrupasının rasyonalist Aydınlanma filozofları tarafından övgüye değer bir model olarak görülmesine neden olmuştur. Muhalefet kavramının kabul edilmesini sağlayan ve pratik örgütünü kurmayı başaran ilk insanlardan birisi Henry St. John Bolingbroke'dır (1678 - 1751).

Hükümet Whig lideri Sir Robert Walpole başkanlığında parlamentodaki değişen çoğunluğu yolsuzluk ve koruması altında tutarak pragmatik

siyasa yapımı yolunu izlerken, muhalefet Bolingbroke tarafından yönetilmekte ve siyasal bir kuram geliştirilmeye çalışılmaktaydı. Kluxen'nın ve diğerlerinin yazılarında iki parti sistemi kavramından ortaya çıkan Bolingbroke'un muhalefet partisi örgütlenme eğilimine çok fazla yer verilmiştir. Bolingbroke Whiglere, Torilere de aynı hakları sağlamak için muhalefet etmemekte; fakat Walpole'nın yönetim şeklinin İngiliz anayasasının ruhu-na ters düştüğüne inandığı için muhalefet etmekteydi. Çünkü Bolingbroke anayasa ile hükümet kavramlarını ayırt ettiğinden, tezini anayasaya ters düşme korkusu olmadan ileri sürebilmekteydi. Daha da fazlası modern anlamda ilk siyasal partiyi örgütlemeyi ummamakta; fakat İngiltere tarihinde son partiyi yaratmak istemekteydi. Anayasaya sadık ve vatansever bir kral etrafında toplanmış bir ulus gelecekteki tüm hizipleri gereksiz kılacaktı.

Bolingbroke'un etkinlikleri, kabul edilmiş bir kurum olarak açıkça sırayla değişen hükümetler kavramına dayanmamaktadır. Üstelik örgütlenmiş partilere karşı aleyhte davranma ve düşünceler o zamanlar çok geçerliydi. Hatta, İngiltere'de kendini parti örgütüne ve kuramına adanmış bir kişi olan Halifax Markisi 1684'de en iyi partinin bile «ulusun tümüne karşı bir çeşit suikast» olduğunu ilân etti. 17. yüzyılın ilk yarısında bireysel olarak politikacıların hükümete karşı muhalefet etmeleri kabul olunmaktaydı; fakat bakanları aday göstermeyi etkileme gayesiyle bir grup oluşturma taç'ın özgürlüğüne getirilen, anayasal olmayan bir sınırlama olarak görülmekteydi. Bundan sonra 18. yüzyılda meşru muhalefette az çok fitneci nitelik taşıyan muhalif gruplar arasında ayırım açıkça yapıldı. Bununla beraber muhalefete pek de fazla bir saygı gösterilmemekteydi; çünkü amaçları nadiren tutarlı olmaktadır. Çoğu zaman muhalefet yalnızca çeşitli mevkiler için mücadelede birleşmekteydi. Muhalefetin açıkça ilk defa tanınması, Büyük William Pitt'in tasvibini dekazanan, Henry Mackenzie'nın History of the Proceedings of the Parliament of 1784 (1784 Paramentosunun Tutanaklarının Tarihi) isimli eserinde ifadesini buldu. 18. yüzyılın sonuna doğru muhalefet kavramına hâlâ düşman olan Toriler (Tories) iktidardan uzaklaşınca, Liberallerin tutumlarını benimsediler. Küçük William Pitt'in takipçileri, eski düşmanı North ile hem yeni hükümete hem de krala muhalefet edebilmek için birleşen Charles James Fox uygulamalarını taklit etmede herhangi bir şüpheye düşmediler.

İngiltere'de parlamenter sistemin kuralları, William IV'un Lord Melbourne'u parlamentodaki çoğunluğun isteklerinin tersine azletmesinden ve Sir Robert Peel'in parlamento çoğunluğunun desteğini sağlayamayıp Melbourne'un tekrar aynı göreve gelmesiyle ve bu hareketin bir yanlış iş oldu-

ğunun anlaşılmasıyla, 1834'den sonra sağlam bir şekilde yerleşti. Bununla beraber, değişen hükümetler ve muhalefet ilkesi gerçekleştirilmiş demek değildi, çünkü büyük parlamenter kanunlar döneminde (1831 - 67) iki parti sistemi yoktu. Bunun yerine çeşitli hükümet başkanları hükümetlerini değişen çoğunluk gruplarına ve hatta bazen azınlıklara dayanarak kurmaktaydılar. 1867'de oy verme hakkı nüfusun daha büyük bir kısmına tanınca her şey değişti. Bu reform sıkıca örgütlenmiş partilerin gelişmesini kolaylaştırdı. Sonuç, birçok değişikliklerin olduğu Disraeli ve Gladstone hükümetleri döneminde parti hükümeti ilkesinin yerleşmesi oldu. Böylece 20. yüzyılda seçimleri kaybeden partilerin kendi «gölge kabinelerini» kurmaları bir gelenek halini aldı. Haşmetmeapların sadık muhalefeti Haşmetmeapların örgütlü muhalefeti oldu. Bu gelişme 1937 yılında *Taç*'ın Bakanları Hakkında Kanununun (the Ministers of the Crown Act of 1937) muhalefet liderine hazineden yıllık ücret olarak £ 2,000 (1957'de £ 3,000 ve 1965'de £ 4,500 yükseltilmiştir.) tahsis etmesiyle tamamlanmış oldu (Le May, G.H.L. British Government, 1914 - 1963. Selected Documents. Repr. Ldn, 1964, sh. 75).

Muhalefet liderine devletçe ödenecek bir maaş bağlanması, tutucu anayasacıların güçlü direnişiyle karşılaştı. Bu ödeneği kendi partisi verebilirdi. Anayasa hukuku çerçevesinde hiçbir yasada kurumlaştırılmış bir muhalefet öngörülmemekteydi, bu uygulama ise, iki - parti sisteminin dışında bir kurum yaratacaktı. Yine de, çoğunluk, muhalefet liderinin parlamenter sistem içinde temel bir rol oynadığı ve muhalefeti yönetmenin de başlı başına bir «iş» haline geldiği görüşünü benimsedi. Böylece, bu mevkîin bağımsızlığını güvence altına almak gereği doğuyordu. Şüphesiz, yasaya karşı öne sürülen en önemli sav, (argument) varolan iki partili sistemi sürekli kıldığı, dolayısıyla da, yeni partilerin oluşmasını engelleyebileceği idi. Öyle ki, bu girişimin Liberal Partiye karşı olduğu görüşü bile ortaya atıldı. Geçmişteki yararlı çalışmalarına karşın, 1937 de, büyük ölçüde azalan desteğiyle bu partinin günün birinde muhalefet liderine tanınan ayrıcalıklardan yararlanabilmesi olasılığı pek zayıftı. İki parti çizgisi içinde gelişen öteki parlamenter sistemlerde (örneğin, Avusturya ve Batı Almanya'da) muhalefet liderinin böylesine önemli bir kişi olması ya da gölge kabine kurumunun kopya edilmeyişi bir rastlantının sonucu değildir. Başka ülkelerde, çoğunluk üzerindeki denetim ve çelişkilerin çözümü yolunda nisbi temsilin uygulanması, İngiltere'de olduğundan daha büyük oranda parti ideolojilerine bağlıdır.

Öteki anayasal demokrasilerde muhalefetin kendini Fransa'da yasal bir kuruluş olarak tanıması İngiltere'dekinden de zor olmuştur. Fransız

devrimi sırasında bile, yasal muhalefet diye birşey söz konusu değildi. Çoğunluğa karşı çıkan her topluluk, halkın egemenliğine yönelik bir tehdit olarak görülüyor ve «karşı devrimcilikle» suçlanıyordu. Böylece, bugün komünist sistemde izlerine hâlâ rastlanan muhalefeti yasa dışı ilân etme geleneği doğdu. Buna benzer bir tutum, bugünün geri kalmış ülkelerinin siyasal seçkinleri (élité) arasında da görülebilir, ulusal kurtuluşu sağlayan partiye (parti de liberation national) karşı çıkan gruplar ciddi bir ayırım ve engelleme ile karşılaşır. Ayrıcalıklı kurtuluş partisinin durumuna yönelik gerçek bir tehdit ortaya çıkacak olursa, bunun nedeni genellikle yönetici grubun kendi içindeki hizipçilik (factionalisme) —örnek olara, Birleşik Devletler'in kuruluş yıllarında federalistlerle cumhuriyetçiler arasında çıkan ayırım— gösterilebilir. Aynı biçimde, bugünkü Hindistan'da Indira Gandhi'nin Kongre Partisinin'de de başlangıç aşamasında ayrımcı grupların oluşması eğilimi izlenebilmektedir.

Avrupa kıtasında ilk örgütlü muhalefet, Fransa'da 1815 sonrasında Louis XVIII'in nisbeten liberal temsili sisteminden hoşnut olmayan ultra-royalistlerce ortaya konmuştu. İngiltere'de George II (Daha sonra George III) zamanında bir ölçüde amaçlarını güvence altına almak için veliahtla işbirliği yaptıkları gibi, Ultra'lar da (onlara verilen ad bu) daha sonra Charles X olan Comte d'Artois ile perde arkasında tezgâhlarını kurdular (conspiracy). Bu kıta üzerindeki ilk belli başlı muhalefet gösterisidir. Temelde, parlamenter çoğunluk yönetimi ilkesine düşman olan Ultra'lar, aynı ilkeleri duraksamaksızın iktidara ulaşma amaçları uğrunda sömürmekten geri kalmadılar. Başarıya da ulaştılar. 1821'de, kral, isteksiz isteksiz teslim oldu. Ancak, örgütlü bir partiler sistemi henüz kurulmamış bulunduğundan, hükümeti destekleyen ve ona karşı çıkan gruplar arasında kesin ve belirgin bir ayırım yapabilmek olanağı yoktu. Özellikle, Temmuz Monarşisi sırasında (1830 - 1848) başbakanlar için, dalgalanan çoğunluklarla ülke yönetmek olağandı. Ancak 1838'e gelindiğinde birkaç grup biraraya gelecek, ilk kez «koalisyon» adı verilen bir örgütlü muhalefet yarattılar. Ama bu işbirliği de uzun ömürlü olmadı.

Almanya'da ilk muhalefet Güney Alman Landtage (eyalet parlamentosu) lerindeki liberaller arasında ortaya çıktı. Bunlar, bazen, Mathias Föhrenbach'ın Baden eyalet meclisinde 1825'te yaptığı gibi, «muhalefet hakkı»nı savunurlardı. Parlamento ise, büyük ölçüde, kendisine muhalefet gözüyle bakıyordu. Alman federe devletlerinde Kammer'ler (millet meclisi) sorumsuz hükümetler karşısında o denli iktidarsızdılar ki, muhalefet gitgide daha aşırı bir dil ve uslup benimsemeye başladı; radikalleştikçe de, hükümetlerin politikalarını etkilemek şansları da o oranda azalıyordu. Ama,

Fransa'da, daha Temmuz Monarşisinin başlangıcında, muhalefetin rolünün salt eleştirmek değil, aynı zamanda yapıcı öneriler de getirmek olduğu kabul edilmişti. Bu olanak ise, Almanya'daki muhalefete, devrim yılı 1848'e değin, pek ender olarak açıldı, öyle ki, liberal muhalefetin son bulmayan feryatları, yeminli bir liberal olan Robert von Mohl'un bile canını yakan sivri bir dikendi (Angermann, E. Robert von Mohl 1799 - 1875, Neuwied 1962 s. 412). Daha sonra, Reichstag'da, Bismarck'ın rejimi karşısındaki güçsüzlüğünün etkisiyle, muhalefet saldırgan bir «hitabet» türü geliştirdi. Ve, ılımlı liberallerin, eski liberal muhalefetin doktriner ajitasyonunu eleştirdiği Almanya'da, doğaldır ki, tutucuların verdiği hükümler daha da haşın olacaktı. Muhalefet konusunu ilk kez inceleyen ve böyle bir başlığın da ilk kez konduğu «Die Opposition» (1842) adlı polemik kitabının yazarı V.A. Huber, «şahadet halesini» yaratıyor, liberaller ise bunu tatsız olarak niteliyorlardı. Huber «fitneci, fesat, sahtekâr, sözde denetçi» bir muhalefet türüne karşı çıkılması gerektiği düşüncesindeydi. Muhalefet, «dürüst, bilgili, iyiniyetli ve haysiyetli» olmalıydı.

Huber'in kitabı, kıtadaki tutucuların (daha önce Bolingbroke'un İngiltere'de yaptığı gibi) muhalefet deyimini nasıl çarpıttıklarını ve kendi amaçlarına uygun biçimde kullanarak yepyeni bir anlam verdiklerini gösteriyordu (liberaller ise muhalefeti, bir onur sıfatı olarak benimsemişlerdi). Bu tutumun en kaba örneği bazı bazı liberal eğilimlerine de rastlanan Katolik tutucu Lamennais'in yazılarında görülür. Lamennais 1823'te, dini (bütün yanlışlıklara ve düzensizliklere karşı büyük ve ebedi muhalefet) olarak tanımlıyordu. Alman Landtage'ında yapısal muhalefet hiç temsil edilmiyordu ve 1848'in devrimci parlementsuna yalnız küçük bir grupla girebilmişti.

Fransa'da bile, muhalefet, dümeni ancak 1848-49'da kısa bir süre için ele geçirebilmiş, gerici (reactionnaire) güçlerin karşısında daha fazla tutunamamıştı. III. Napoleon'un İkinci Cumhuriyeti devirmesiyle birlikte, sonu da geldi. Marx ve Engels'e göre, bu Jacobin muhalefetin siyasal berberiksizliğinin su götürmez bir kanıtı idi.

Almanya'daki daha ılımlı muhalefet içinse, 1848 Frankfurt Meclisinde simgelenen devrimci hareketin karaya oturması ve Alman eyaletleri içinde en güçlüsü olan Prusya'daki 1862 anayasa savaşınının Bismarck'ın zaferiyle sonuçlanması hayati derecede önemliydi. Bu durum, ulusal liberallerin Reich'in kurulmasından sonra oportünist bir siyaset izlemelerini kolaylaştırırken, aynı zamanda muhalefet güçleri için de geride bir boşluk bırakıyor, bu boşluk da sosyalist gruplarca hemen dolduruluyordu. Böylece, 19. yüzyılın sonunda Almanlar Avrupa'daki en güçlü sosyalist muhalefeti örgütlemeyi başarmışlardı.

1848'de liberal muhalefet liderlerinin ilk kez iktidara geldiği ülkelerde, gerek iktidardan uzaklaştırılmış çeşitli sağ partiler gerekse aşırı soldaki sosyalist partiler içinde yeni muhalefet grupları türedi. Fransız ultra-royalistleri bile, 1821'de iktidarı ele geçirincede, bir sağ muhalefetin başlarına belâ olabileceğini gördüler. 1824'de «Chateaubriand ve La Bourdonnaye yönetiminde, liberallerle de bir ölçüde işbirliği kuran bir «karşı - muhalefet» oluştu.

İngiltere'deki son önemli yapısal muhalefet, Orange'lı William'ı 1688 «muhteşem devriminden» sonra kral olarak kabul etmeyen Jacobite'ların hareketidir. Yeni yöneticiler yerlerini sağlama aldıktan sonra bu muhalefet eriyip gitmiştir. 19. yüzyılın Chartist'lerinki gibi aşırı hareketlerine «yapısal muhalefet» adı ancak belirli kayıtlar getirmek koşuluyla verilebilir: İngiltere'de sosyalist hareketler bile, Kitadaki sosyalist muhalefete oranla daha pragmatik bir çizgi izlemişlerdir. Avrupa'da ise, liberal anayasal rejimler, hem sağdan hem de soldan gelen yapısal muhalefetle karşı karşıya idiler. Örneğin Fransa'da, sağcı yapısal muhalefet Restorasyon döneminde, kendileri iktidarı ele geçirmezdence önce ultra -royalistlerce, Temmuz Monarşisi zamanında meşruiyetçilerce, Üçüncü Cumhuriyetin pekiştirilmesinden sonra ise monarşistlerce oluşturulmuştu. Belçika'da Orangist'ler vardı ve Felemenk krallığından ayrılmaya karşı çıkıyorlardı. İtalya krallığında ise, kilise adamları, Papal devletlerin ortadan kaldırılmasını hazmedememişlerdi (bunlar, seçimlerin boykot edilmesi için bir örgütlenmeye gitmişlerdi. Çağdaş tarihin bu en uzun boykotu, 20. yüzyılın başlarına değin sürdü). 20. yüzyılda, düşük rejimlerin meşruiyetçileri, örneğin Weimar Cumhuriyetinde Alman Ulusal Halk Partisi (Deutschnationale Volkspartei) monarşistleri, veya Almanya ve İtalya'daki neo -faşistler, yürürlükteki sistemin yapısına karşı olduklarını açıkça ortaya atmakta ihtiyatlı davranıyorlardı. Fransa'da da, monarşistler 1875'ten sonra rejimle sınırlı bir işbirliğine girmeyi öngören oportünist bir siyaseti benimsediler. Yine de Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda, faşist partilerin büyümesiyle birlikte yapısal muhalefet de başgösterdi. Zaman geçtikçe, bu muhalefet parlamenter demokrasiye son verilmesini gitgide daha açık biçimde savunmaya başladı ve belirli ülkelerin hükümetlerinde geçici de olsa iktidarı ele geçirme başarısını gösterdi.

Kural olarak, yapısal muhalefet sol kanatta sayısal açıdan daha önemli ve daha iyi örgütlü idi. Ender olarak bir radikal burjuva hareketi biçimini alıyordu —bunun bir istisnası, İtalya'da Giuseppe Mazzini'nin izleyicileri olmuştur. Bunlar sınırlı oy hakkı üzerine kurulmuş demokratik meşruiyetten yoksun bir monarşi sistemine yanaşmıyorlardı. 19. yüzyılın ikin-

ci yarısında hemen hemen tüm ülkelerde sosyalist partiler yapısal muhalefet rolünü üstlendi. Bu özellikle Marx ve Engels'in komünistlerle burjuva Jacobinler arasında, 1848 - 49 da sahk verdikleri işbirliğini önermekten vazgeçmelerinden sonra ortaya çıktı. 20. yüzyılın başlarına kadar da, sosyalist partiler, burjuva rejimlerini kabul etmeye başlamadılar. Ministerial sosyalizm çağında ise, burjuva koalisyon hükümetlerine katılmayı bile kararlaştırdılar. Yeni yapısal muhalefet, I. Dünya Savaşından sonra komünist partiler biçiminde ortaya çıktı. Bazı ülkelerde (İtalya, İsveç, Finlandiya gibi) bunlar anayasal burjuva devleti ile, daha önceki dönemlerde sosyalist işçi partilerinde görülen gelişmeyi andıran bir bütünleşme süreci içine girdiler.

Parlamento içindeki muhalefetin gücü arttıkça —aynı zamanda, birçok ülkede özgürlüklerin genişlemesi parlamenter sistemin klâsik döneminin belirgin özelliği olan, sınırlı oy hakkından kaynaklanan türdeşliği de azaltmaktaydı— savaşımında yeni taktikler benimsemeye koyuldu. En başta bu, parlamenter engelleme biçiminde kendini gösterdi, özellikle ulusal azınlık temsilcileri (örneğin, İngiliz avam kamarasında İrlandalı üyeler, ya da Avusturya parlamentosundaki çeşitli azınlıkların temsilcileri) bu yöntemi yeğlerlerken, aşırı uçtaki azınlıklar (İtalya krallığındaki gibi), hattâ, tutucu veto grupları da aynı taktiğe başvuruyorlardı. Bu yeni muhalefet taktiği, birçok ülkede parlamenter reformlara yol açtı: Bir tasarımın sunulması için aranan çoğunluk sayısı arttırıldı, parlamento üyelerinin bireysel haklarına kayıtlar getirildi, meclis başkanlarının daha geniş disiplin müeyyideleri uygulayabilmeleri sağlandı. Fakat hâlâ da, örneğin usül kurallarının esnek olduğu ABD Senatosunda bir yasanın çıkmasını istendiği sürece geciktirmek için «filibuster» yönteminden yararlanmak olanağı vardır. Genellikle, engelleme taktikleri varolan rejimi tümüyle tanımayan muhalefet gruplarınınca kullanılır. Bunlar, seçimlerin toptan boykot edilmesini savunmamakla birlikte, çelişkilerin çözümü için çoğunlukça yaratılan kuralara uymayı da red etmektedirler.

III. TIPOLOJİ

Statükodan hoşnut olmayan protesto grupları istemlerini dile getirmek amacıyla çeşitli yollarla örgütlenebilirler. Bazıları, çıkar grupları olarak, siyasal partilerle herhangi bir bağ kurmadan ortaya çıkmakla yetinirler. Ötekiler, partilerle yakın biçimde çalışırlar: İngiltere'deki Norveç ve İsveç'teki işçi sendikaları gibi. Kendi partilerini kuran gruplar da olmuştur, örneğin Almanya'daki BHE (Bund Der Heimatvertriebenen und Entrechteten— Yersiz ve Yoksun İnsanlar Birliği) ya da Fransa'daki Pou-

jadistler gibi. Böyle hoşnutsuz muhalefet gruplarının stratejisi, bir takım değişik etkenlere bağlıdır :

1) Hükümet sistemi : Amerika'daki başkanlık sistemi ya da İsviçre'deki konsül sistemi gibi ikili (dualistic) sistemlerde baskı grupları aracılığıyla en başarılı biçimde etkinlik kullanmak olanağı vardır. Öte yandan, parlamenter sistemlerde, özellikle nisbi temsil geçerliyse, amacı hükümeti devirip yeni bir Bakanlar Kurulu oluşturmak olan tatminsiz bir grubun hükümeti etkileme şansı partilerden biriyle işbirliği kurması halinde artmaktadır.

2) Seçim sistemi : Nisbi temsil muhalefetin siyasal parti olarak yoğunluğunu ve belirginliğini azaltan bir sistemdir.

3) Parlemtentonun örgütlenişi : Kararların çoğunlukla meclislerce bir bütün olarak alındığı «tartışmalı parlamentolarda» muhalefet, yönetimindeki parti ile yarışma çabasıdadır. Amerika'daki gibi yasama işlerinin çoğunlukla komisyonlarda yürütüldüğü modellerde ise, muhalefetin hükümetle işbirliği yapması adettendir.

4) Parti sistemi : Muhalefet partileri, iki partili ya da çok partili bir sistem içinde yer almalarına bağlı olarak, değişik stratejiler saptamak zorundadırlar. Siyasal kuramlarla uğraşan bilim adamları, şimdi niceliksel yöntemler kullanarak, bir koalisyon kuramı geliştirmeye çalışmaktadırlar (Sjöblom, Çok Partili Sistemde Parti Stratejileri). Bu arada şunu da belirtmek gerek : değişik siyasal partilerin hangi ölçüde bir işbirliğine gidebilecekleri, muhalefet için de önemlidir. Bunun en açık örneği, bugünkü İtalya'da sağdaki iki partinin (neo=faşistlerle monarşistlerin) soldaki bir parti ile (komünistler) ötekilerce olası koalisyon ortakları olarak görülmemesidir.

Geniş bir partiler yelpazesine sahip sistemlerde, Hollanda'da 1945 sonrası rastlanan fenomen de ender görülen olaylardandır : Bu ülkede politik açıdan birbirine yakın partiler —Katolik Halk Partisinin belirli bir üstünlük kurmuş olmasına karşın— periyodik olarak iktidara geldiler, aynı zamanda da periyodik olarak muhalefette bulunuyorlardı. Avrupa'da merkez partileri (Weimar Cumhuriyetinin Merkez Partisi, Finlandiya'nın Tarımcı partisi, Hollanda, Belçika İtalya'daki liberal partiler) genellikle, hükümetlerde, sandalye sayılarının doğal olarak elverdiğinden daha iyi biçimde temsil edilirler. Aşırı partilerin, özellikle komünistlerin ise, temsil gücü, sayısal güçlerinin hemen hep altında kalır, çoğunlukla da sürekli muhalefet durumuna düşer. Bazı sistemlerde, bu müzmin muhalefet, bir adaptasyona yönelik pragmatik hareketlere yolaçmıştır. Bazılarında ise, tutumlarda

doktriner bir sertleşme ve sisteme düşman akımlarda yoğunlaşma doğurmuştur.

Muhalefet stratejisinde, muhalefet partilerinin sayısı, ayırıcı nitelikleri de belirleyici bir etkidir. Norveç'te, çok sıkı örgütlenen İşçi Partisi, 1965'ten bu yana, üç tutucu partinin oluşturduğu bir koalisyona karşı nisbeten güçlü durum almıştır, İsveç'te ise, üç burjuva muhalefet partisi, 1936'dan bu yana iktidarda bulunan Sosyal Demokratlara karşı çıkacak tutarlı bir siyasal seçenek yaratamamışlardır.

5) Toplumdaki dağılmalar (fragmentation) çelişkilerin çözümü için önerilen güçlü kalıpları belirler. Çelişkilerin sayısı (sınıfsal, dinsel, ulusal) —ki bunlar birbirine büyük olasılıkla karışmıştır— ve alt-sistemlerin toplum içinde tecrit edilme derecesi, çeşitli siyasal sistemlerde muhalefetin ne denli güçlü olabileceğini ve hangi dayanaklardan yararlanabileceğini belirler. Alt grupların ve alt kültürlerin (subculture) siyasal sistemin ana akışından ne ölçüde kesik olduğu, bunlara devletçe tanınan özerklik derecesi, gerilimlerin yumuşatılması için federalizm gibi kurumların varlığı, parlamentoda, yönetimde, hatta hükümette nisbi temsil hakkının tanınması (İsviçre'deki gibi), bu kendilerini toplumdaki ayıran grupların sosyal süreçler aracılığıyla, örneğin sanayileşme ile, yeniden yerleştirme ve kentleşme ile, eski bölgesel, dinsel ve ailesel bağların kopuşuyla «assimile» edilebilme olasılığı, azımsanamayacak roller oynayan etkenlerdir.

6) Belli bir siyasal sistemde toplumun ekonomik varlığı : Ekonomik varlığın derecesi, genellikle toplumun sistemden duyduğu hoşnutluğun ölçüsünü de belirler. Varlık dönemlerinde bir hükümet, muhalefet parti ya da partileri karşısında, seçmenlerin önünde üstünlüğünü genellikle sürdürebilir. Böylelikle, II. Dünya Savaşı sonrasında, bir parti uzun süreler boyunca üstünlüğü ele geçirmiş, ancak ekonomide ilk güçlüklerin duyulmasıyla bu öncelliğini yitirmeye başlamıştır (Almanya'da 1966'da, Norveç'te 1965'te). ABD'de, (büyümeyle kimse başedemez) felsefesi, muhalefetin seçim zamanları çok sık yinelediği bir düstur olmuştur.

7) Siyasal kültür ve sorunların çözümü için izlenen başlıca yollar : İç politikada, sorunların çözüm yöntemi olarak kaba güç, hemen hemen piyasadan silinmiştir. Gücün bir anlam taşıyabilmesi için, siyasal durumun bir bunalım halini alacak kadar bozulması gerekir (Örneğin, İsviçre'de Jura ayrılıkçıları olayında olduğu gibi). Yine de, bazı alt kültürlerde (örneğin ABD ve Kuzey İrlanda'da) kaba güce hâlâ kabul edilebilir bir siyasal silâh olarak bakılmaktadır. Siyasal gerekçelerle öldürülen insanların sayısına, tabandan kaynaklanan ayaklanmalarla, tepeden inme darbelere ilişkin ista-

tistiklerden (kaba gücün siyasette oynadığı rolü saptayabilmek için ise), ancak sınırlı sonuçlar çıkarmak olanağı bulunmaktadır.

Çelişkilerin barışçı yöntemlerle çözümüne ilişkin incelemeler yaparken de, şu belirli kalıplar göze çarpmaktadır : yarışmacı (rekabetçi İngiltere), orantısız (proportionaliste - İsviçre, Avusturya ve Hollanda) ve bürokratik (5. Cumhuriyet Fransa'sı). Siyasal düşünce açısından, muhalefet için halkın sistemi ne denli kabul ettiği ve bu kabulünü, çıkar gruplarına siyasal partilere ve seçimlere katılarak hangi ölçüde açığa vurduğu önemli bir noktadır. George A. Almond ve Sidney Verba (The Civic Culture) bazı ülkelerde, örneğin İtalya'da, siyasal sisteme karşı büyük ölçüde bir ilgisizlik ve parti gruplaşmaları arasında bir düşmanlığı gözlemişlerdir. Apathy (eylemsizlik) bazan, yeni muhalefet yapılarına yol açar. Bu durumlarda, hoşnutsuzluklar, toplumdan kopan grupların anomilerinde (küralsızlık) anlatımlarını bulurlar. Bireysel uyumun (adaptasyon) ya da anomic tepkinin alacağı biçimler, uyuşmacılık (conformisme) tan başlayarak, yenilik aramaya, töreselciliğe (ritualisme), toplumdan kendini çekmeye ve sonunda başkaldırmaya kadar değişebilir. Siyasal bilimcilerin tartıştıkları bir konu da, siyasal muhalefet meselelerine de siyasal davranışın öteki alanlarında olduğu gibi, yurttaşların en ideal ölçülerde, nereye kadar katılmaları gerektiği sorunudur. Varılan sonuçlar ise, sistemin verimliliğine ve tutarlılığına ya da demokratik katılmaya verilen öneme göre değişmektedir. Her iki öğenin de birlikte varolacakları hipotezi, şimdiye değin zaman zaman öne sürülmüş ancak yeterince kanıtlanamamıştır.

IV. KURUMLAŞMIŞ VE PARLEMENTO DIŞI MUHALEFET

Her zaman, kendilerini sistemin dışında tutan ya da sistemin içinde olup da engelleme olanaklarını elinde bulunduran muhalefet grupları varolmuştur. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika sistemlerinde, belli istikrar ve varlık dönemlerinden sonra, ideolojileri iskartaya çıkarmak yönünde ilerici bir eğilim belirdi. Bu eğilimi Daniel Bell, «İdeolojinin Sonu : 1950'lerde Politik Düşüncelerin Sona Ermesi Üzerine» adlı yapıtında incelemiştir (The End of Ideology, on the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties-Glencoe, III. 1960). II. dünya savaşının bitiminden bu yana Political Science Association'ın bir komisyonu ve parti davranışı üzerinde uzman teorisyenler, örneğin E.E. Schattschneider ya da Austin Ranney, bireysel çalışmalarında partilerin durumunu, böylece de hükümet çoğunluğu temelini ve muhalefetin gücünü sağlamlaştırmak amacıyla, daha sorumlu parti hükümetleri istemişlerdir. Amerikan partilerinin pragmatik niteliği (ki bunlar, kendilerine salt oy toplamaya yarayan makineler gözüyle bakan, siyasal seçenekler

önermekle ilgilenmeyen entipüften partilerden sayıyorlardı) artık bir erdem olarak görülüyordu. Bu görüş, pragmatizmin bir ideoloji olarak bulunduğu dönemlerde geçerliydi ama artık yeniliğe, yenileşmeye karşı bir engel haline dönüşmüştü. Batı Almanya'da da, 1960'ların sonunda (omnibüs partileri) denilen ve gerek amaç gerek yöntem bakımından gitgide birbirine benzeyen partilere karşı eleştirici sesler yükselmeye başladı (Narr, CDU - SPD Program und Praxis seit 1945). Hükümet politikalarına akılcı seçenekler getirebileceği umuduyla parti programlarının yeniden tartışılması öneriliyordu. (Flohr, Parteiprogramme in der Demokratie) Otto Kirchheimer muhalefetin, klâsik parlamento muhalefeti ve ilkeye dayalı muhalefet dönemlerini izleyen en yeni dönemini, siyasal kartel anlaşmalarının bir ürünü diye sınıflamıştı (Wandlungen der politischen opposition s. 123). Sovyetler ve kurullar (konseyler) sisteminin destekçileri (parlamentar sistem karşı bir seçenek olarak) Johannes Angoli'nin muhalefete ilişkin düşüncelerini paylaşıyorlar :

«Siyasal ve sosyal suiistimali insafsızca ortaya çıkarmakla, salt yapısal muhalefet ilgilendir. Anayasal muhalefet, her zaman, dar biçimde belirlenmiş sınırlar içinde kalacaktır. Suiistimaller, ancak bir hükümet değişikliğine yol açabilecekse, ya da dönemsel (periodique) olarak iktidarın yeniden dağılımını etkileyecekse ortaya çıkarılır. Değişim mekanizmasını yıkacak bir açığa çıkarma ise söz konusu değildir» (Agnoli J. ve Brückner, P. Die Transformation der Demokratie).

Çağdaş gelişmelerin, parlamenter demokraside muhalefet olanaklarını azalttığı, yadsınamaz bir gerçektir. Bu gelişmelerin en önemlileri şöyle sıralanabilir :

- 1) Varlık ve bolluk çağında ideolojilerin iskartaya çıkarılması.
- 2) Partilerin (devlet mekanizması) ile artan bütünleşmesi. Partiler bir zamanlar, çıkar grupları sayılırdı ama, anayasal olarak tanımıp, öteki örgütlerin sahip olmadıkları yasal ayrıcalıkları elde edince, bu niteliklerini yitirdiler.
- 3) Hükümetin, ekonomiyi ve sosyal güvenliği devlet denetimi altında tutması nedeniyle gitgide ön plâna çıkması (Gehrig, Pralament - Negierung - Opposition).
- 4) Hükümetlerin, gittikçe daha fazla uzman görüş ve önerilerine başvurması ve yönetim aracını (apparat) tam olarak kullanması. İktidardaki partinin toplantılarında sık sık memurlarca aydınlatıcı bilgi sunulurken muhalefet, bilgi toplamak için böyle olanaklardan yoksundur.

5) Uzun dönemli plânlama aracılığı ile birkaç yasama dönemi için bütçelerden kaynak sağlaması uygulamasının yaygınlaşarak yerleşmesi. Bu, muhalefete, bir gün iktidara gelse bile, manevra yapacak pek az yer bırakmaktadır.

6) Dağılım alanında çoğulculuğun artması sonucuna bağlı olarak, baskı gruplarının da daha fazla önem kazanması. Bazan, bu gruplar, muhalefet partilerinininkinden çok daha somut programlar oluşturmakta, o zaman da partiler kendilerini bu derneklerin kullanımına açmaktadır.

7) Dünyanın iki kampa bölünmesi. Batıda, bu partilerin «antikomünizm» bayrağı altında ideolojik «yakınlaşma» sını kolaylaştırmıştır. Solcu yapısal muhalefet de bu yüzden sık sık anayasaya karşı olmakla suçlanmıştır. Komünist devletlere karşı ortak bir dış politika oluşturma çabaları da muhalefetle aradaki çelişkilerin yumuşamasına katkıda bulunmuştur.

8) Uluslararası bir bölgeciliğin gelişmesi ve ekonomilerin uluslararası düzeyde birbirine artan bağımlılığı. Örneğin, AET'de, zorunlukların getirdiği kısıtlamalar, muhalefet partilerinin, saldırı halindeyken, plânlama özgürlüklerini, amaçlarına eriştikleri zaman da hareket alanlarını sınırlandırmaktadır.

Muhalefet için, bir partiler blokunun ya da kartelinin uzun süre ile iktidarı elinde bulundurduğu durumlarda parlamento denetimi uygulamak çok güçtür. Bunun sonucu, parlamento dışı denetim ve yoklama öğeleri yaratma gereği olarak ortaya çıkmıştır. Parlamento dışı muhalefetin arkasındaki itici güç de özellikle Neo - Marksizmden esinlenmiştir.

Parlamento dışı muhalefetin sisteme radikal bir düşmanlık göstermediği sürece öncelikle, plebisiter yöntemleri kullanmaya çabalamış ve suis-timalleri gün ışığına çıkarabilmek için, yurttaşları sınırlı bir itaatsizliğe yöneltmeye çalışmıştır. Bazı ülkelerde hoşnutsuzluk, dış politika (Vietnam savaşında olduğu gibi) ya da ırksal (ABD'de) nedenlerle körüklenmiş, bazıları ise toplumsal suis-timaller (İtalya) antikalasılmış eğitim (Fransa, Batı Almanya) gibi nedenlerle hız kazanmıştır. Bir yeni öge de protestonun kapsamını, az gelişmiş ülkelerin sorunlarını içerecek biçimde genişletmek olmuştur. Bu bir ölçüde, Yeni Sol'un, o ülkelerdeki devrimci elitlerle romantik özleşmeleri sonucunu doğurmuştur. Hükümet çoğunluğu ile muhalefetin birlikte varolması zeminine dayanak sağlayan hoşgörü (tolerans) kavramı radikal bir eleştiriye uğramıştır. Herbert Marcuse, «bastırıcı hoşgörü» üzerine yazmış ve bunu şu deyimlerle kınamıştır :

«Bu tür hoşgörü, çoğunluğun, gerçek liberallerin protestosuyla karşılaşan tiranlığımı güçlendirir. Hoşgörünün politik yeri değişmiş-

tir artık : Az çok, sessizce ve anayasal açıdan, muhalefetin elinden alınmış ve kökleşmiş siyasetlere karşı zorunlu bir davranışa dönüştürülmüştür. Hoşgörü, etkin bir durum olmaktan çıkarılmış, edilgen bir durum haline getirilmiştir. Uygulamadan, uygulamazlığa, yerleşmiş otoritelere yönelik bir «laissez faire» e dönüşmüştür. Halklar hükümetlere hoşgörüyle katlanmaktadır. Buna karşılık, hükümet de muhalefete, yerleşmiş otoritelerin saptadığı çerçeve içinde hoşgörüyle davranmaktadır (Repressive Tolerance s. 82)».

En sert eleştiriler «kökten kötü» olana karşı gösterilen hoşgörüye yöneltildi: faşist ve otoriter eğilimlere. Çünkü bu tür bir hoşgörü, çoğulcu demokrasinin temellerini tehlikeye sokmaktaydı. Bazı teorisyenler, yapısal muhalefeti kitlelerin aydınlatılması için uzun dönemli bir strateji olarak anlamaktaydılar ama, 1967'den öteye, hem Avrupa'da hem ABD'de, bu kaba güç kullanılmasını öven bir akımla birleşmeye başladı. Ondan sonra, potansiyel hoşnutsuzlar, örneğin üniversite ve lise öğrencileri ile azınlıklar, bir örgütlenme içine sokulabildi. Ancak bu, çatışmalara katılacak boyuta ulaşamadı. Zaten bu gruplar, toplum için, geri çektiklerinde bir boşluk yaratacak önemli bir hizmet de yapmıyorlardı (Offe, Politische Herrschaft und Klassenstrukturen p. 169). Şimdi ise, ayaklanan güçler olarak, siyasal bir önem kazanmışlardı. Bu kapsam içinde kitle iletişiminin, Amerikan kentsel başkaldırılarında dolaylı olarak doğrudan hareketi kışkırttığı ve modern teknolojinin çıkar gruplarının hareketliliğini azaltarak, hoşnutsuzluklarını dramatik biçimde ortaya koyma eğilimlerinin önüne geçtiği de kanıtlanmış oldu (Smith, Urban Riots: Violence and Social Change, s. 112). Ancak, bu araçlar, aynı zamanda tutucu karşı-güçlerin daha çabuk seferberlik haline geçebilmelerine de olanak sağlamaktadır: Bunun örneği de 1968 Fransa'sında görülmüştür. Bu koşullarda, Fransa ve İtalya'da olduğu gibi, öyle bir noktaya varılabilmektedir ki, liberal yönü ağır basan bir basın, kendisini devlet denetimindeki bir radyo-TV şebekesiyle çatışma ya da çelişki durumunda bulabilmektedir.

B. KOMÜNİST ÜLKELERDE MUHALEFET

I. PARTİ ÇIZGISINDEN SAPMA BİÇİMİNDEKİ MUHALEFET

1. İnceleme Alanı : Komünizmde muhalefet, batı demokrasilerinde taşıdığından çok başka bir anlama gelir. Marksist-Leninist doktrine göre, teorik görüşlerinde ve pratik siyasetinde tümüyle birleşen tek parti yaşama hakkına sahiptir. Komünist parti disiplini, Lenin'in (Marksist öncesi Rus devrimci hareketinin komplocu ve dogmatik alışkanlıklarına dayandırarak) oluşturduğu ilkeler dolayısıyla demokratik partilerde görüldüğün-

den çok daha sıklıdır. Bu ilkelere gösterilen herhangi bir uyuşmazlık «sapma» olarak nitelendirilir ve çözümü de, genellikle sapmacıların «tasfiye» sidir.

Komünist partilerin iktidarda bulunduğu yerde, bütün muhalefet (komünist sapmacıların muhalefeti de dahil olmak üzere) bastırılmıştır. Komünist dünyanın dışında kalan komünist partilerinin hizipçilik ve sapmacılıkla daha çok karşılaşmaları olasılığı vardır. Çünkü, bu akımları bastırabilecek güçleri pek yoktur. Sapmacılık, II. dünya savaşından sonra öteki ülkelerdeki komünist hükümetlerin SSCBKP'nin doktrin ve siyasetlerini tartışma konusu yapmalarıyla uluslararası bir olgu haline gelmiştir.

2. Sapma Tanımları : Komünist hareket içindeki sapmalar genellikle «sağ» ya da «sol» olarak tanımlanır. Bu deyimler, 19. yüzyılın Batı Avrupa parlamenter demokrasilerinden uyarlanmıştır. Kökleri, Restorasyon Dönemi (1815 - 1830) Fransız Parlamentosunun geleneklerinde yatar: o meclislerde, liberaller solda, tutucular ise sağda otururlardı. Daha sonra, demokratik ve ilerici hareketlerin «sol» (ileride, komünist ve sosyalist hareketler de bu tanımın içine girdi) monarşi, otoriter rejim ya da sınıf ayrıcalıkları savunucuları da «sağ» olarak nitelendi. Rusya ve Batı Avrupa'daki solcu partilerde ise «sol» ve «sağ» deyimleri, parti içi konumlara göre, daha değişik bir anlam kazandı (komünist hareketin içinde, bu deyimler bugün de aynı anlamda kullanılmaktadır). «Sol», hareket içindeki daha ütöpik ve idealist öğelerle, sabırsızlık ve cesaret etkenleri için kullanılmaktadır. Sağ ise, daha pratik düşünceli ya da güce yönelik yaklaşımlarla, amacı uygun en kısa yoldan gitme eğilimlerine yakıştırılmaktadır.

Her iki sapma da çeşitli deyimlerle kınanmaktadır. Sol sapmalar, genellikle doktrinin ayrıntılı noktalarını fazla ciddiye aldıkları gerekçesiyle dogmatizmle; komünist olmayan bağlaşıklarla uzlaşma gerekliliğini görmezden geldikleri için sekterlikle; başarı olasılığı şüphe götürebilecek durumlarda cüretkâr eylemleri savunduğu için de maceralıkla suçlanır. Sağ sapmalara genellikle Marksist - Leninist doktrini değiştirmeyi ve devrimci «saflığını» yoketmeyi amaçladıkları gerekçesiyle «revizyonizm»; dikkatli uzlaşmalara yönelip cesur mücadelelerden kaçındığı için «opportünizm»; karşıt bir güce ya da komünist olmayan bir bağlaşığa karşı çıkmaktansa, aşırı ödümler vermeyi önerdiği için de «teslimiyetçilik» suçlamaları getirilir.

Bu tanımlamalardan da görüldüğü gibi, komünist hareket içinde sapmacılık göreceli bir olgudur. Eleştiricinin bakış açısına göre, her komünist politika fazlaca sağcı ya da fazlaca solcu olmakla suçlanabilir. Sapmanın mutlak olarak ölçülmesine yarayacak tutarlı bir orta çizgi ise, hareket için-

de hiç oluşmamıştır. Sapma, uygulamada, parti yönetimini denetiminde tutan kişilerin takındığı tutuma oranlı olarak saptanır. Yöneticiler ise, bundan yararlanarak beğendikleri bir siyaseti seçip, muhalif eğilimleri «sapmacı» diye mahkûm edebilirler.

II. BOLŞEVİK HAREKET İÇİNDE SAPMA VE MUHALEFET

1. *Devrim öncesi dönem* : Lenin'in Tüm Rusya Sosyal Demokratik İşçi Partisi'nden ayrı bir hizip olarak örgütlediği bolşevik hareketten ilk ciddi sapma 1907-09 yılları içinde ortaya çıktı. Kopmanın nedeni Duma seçimlerine katılıp katılmama tartışmalarıydı. Lenin, olumlu karar verince, karşısında iki sol kanat grubu buldu : Moskova'daki «otzovistlerle», St. Petersburg'daki «Ultimatistler.» Bunlar, Duma'ya katılmamanın devrimci ilkeye ihanet etmek anlamına geleceğini savunuyorlardı. Bu taktik karara bir de felsefi sorunlar ekleniyordu: özellikle AA Bogdanov (Malkovsky'nin kullandığı ad) kitabında Markisizmi, determinist bir devrim kuramından, ahlâksal (ethical) bir kurama dönüştürmeyi öneriyordu. 1909 da Lenin, sol sapmacıların sonunu onları bolşevik hizipten tasfiye ederek getirdi ama, bir bütün olarak bu sapmacılar, TRSDİP'den ayrılmayarak, daha gevşek biçimde bağlarını sürdürdüler. 1912-1917 arasında, çoğu bolşevik partiye döndü ama yaptıkları tek şey, parti örgütünde bir dizi yeni sapmaya katkıda bulunmak oldu.

Sol kanat bolşevikleri 1909'da başından attıktan sonra, Lenin bir de gittikçe büyüyen bir sağ sapmacılıkla uğraşmak zorunda kaldı. «Uzlaştırıcılar» (conciliators) denilen bu grup, menşeviklerle birliği yeniden kurmak ve daha «tedrici» taktiklerle devrimi gerçekleştirmek yanlısı idiler. Bu sağcı eğilim, biraz da çarın gizli polisi (Okhrana) A.I. Rykov gibi ılımlı liderleri tutukladığı ve böylece menşeviklerle bolşevikler arasındaki ayrılığı kışkırttığı için, 1912 de dağıldı.

Devrim öncesi üçüncü ve yine sola doğru bir sapma, 1915 de gelişti. Bukharin, GL Piatakov ve F.E. Dzerzhinsky yönetiminde, kendilerine «sol komünistler» adını takan bir göçmen grubu, Lenin ile «ulusallık» konusunu tartışmaya girişti. Bunlar, Rusya'daki hiçbir ulusal ayrılığı göz önüne almayan, tam bir proleter enternasyonalizmden yanaydılar. Lenin ise, azınlık milliyetçilerinin desteğini sağlamak amacıyla, bir ulusal self-determinasyon programıyla ortaya çıkmaktaydı.

2. *1917-1924 Dönemi* : 1917 Şubat devrimi, Rusya'da ilk kez özgür politik yaşamı getirerek Bolşevik partisi içindeki birbirine karşı görüşlerin öne sürülmesi için kapıları açmaktaydı. Petrograd'da V.M. Molotov ve

A.G. Shliapnikov'un başını çektikleri bir sol grup, ortaya çıkarak Geçici Hükümete ve savaşın sürmesine karşı devrimci bir muhalefet sergilenmesini savundu. Stalin ve L.B. Kamenev'in yönettiği daha büyük bir grup, 1917 Mart'ında Geçici Hükümetin bazı koşullarla desteklenmesini önererek, partinin önderliğini ele geçirdiler. Daha da sağcı bir başka grup, kendilerini menşeviklerden ayıran hiçbir nokta kalmadığına karar verdi. Nisan'da Lenin Rusya'ya dönüp, devrimci bir çizgiye gelinmesini istediğinde, bu grubun üyeleri, menşeviklere katıldılar.

Lenin'in Geçici Hükümetin devrilmesine yönelik bir çağrı olan ünlü (Nisan Tezi), başlangıçta yalnızca partinin küçük sol kanadınca desteklendi ama Lenin, kısa bir zaman sonra merkezilerden de yandaş toparlamayı başardı. Bunların arasında Stalin ve bazı başka devrim öncesi sapmacıları (Bukharin grubu), birçok sol eğilimli menşevik (Trotsky, Karl Radek, Rakovsky, Sokolnikov) de vardı. Devrimci çizgiye ise, Kamenev, Rykov ve G.E. Zinovev'in de içinde buldukları sağ sapmacı bir grup karşı çıkıyordu. Bunlar, sonunda Ekim derimine varan tüm adımlara karşı koydular, Zinovev ve Kamenev, açıkça iktidarı ele geçirme plânlarına muhalefet bile gösterdiler.

Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmelerinden ve Sovyet Hükümetinin kurulmasından hemen sonra, Halk Komiserleri Konseyi, sağ sapmacılar, yeneden ayaklandı. Sağcılar, tek parti diktatörlüğüne doğru yönelişi ve sansürü kınayarak, parti Merkez Komitesindeki görevlerinden ve Komiserler Konseyinden istifa ettiler. Ancak, hareket boşa gitti ve bunlar da sonunda Lenin'in diktatörlüğünü kabullenerek yuvaya döndüler.

1918 den 1927 ye kadar, Sovyet Rusya'da sapmaların tarihi, Lenin'in (daha sonra da Stalin'in) önderliği sırasında uyguladığı pratik önlemleri devrimci ilkeye ihanet olarak yorumlayan solculardan gelen bir dizi muhalefet hareketlerinden oluşur. Bu tür ilk muhalefet 1918 Ocağında Lenin'in Almanya ile barış yapma kararına varması üzerine belirdi. Lenin, bu girişiminde karşısında Bukharin'i, Trotsky'yi, Dzerzhinsky'yi, N.N. Krestinsky'yi, A.S. Bubnov'u, kısacası, Stalin ve daha birkaç kişi dışında 1917'de kendisini destekleyen herkesi buldu. Aksine de, 1917'nin bütün sağcıları, Lenin'in arkasındaydılar. Lenin, yan değiştirmeyi ustalıklı başarılmış, daha önce ortodoksları sapmacı, sapmacıları ise ortodokslar durumuna getirmişti. Brest-Litovsk çatışması, Lenin için de barış anlaşması için de zor bir zafer oldu —salt Trotsky ve ilimlilerin muhalefetlerinde Bukharin ve aşırı-solcular kadar ileri gitmemelerinden kaynaklanan soldaki bir bölünme sayesinde..

Anlaşmanın onaylanmasından sonra Bukharin grubu, resmen «sol komünistler» hizibi olarak örgütlendiler ve kendi yayınlarını çıkarmaya başladılar. Artık, Lenin'in iç siyasetini de eleştiriyorlar, özellikle de Sovyet sanayiinde işçilerin solcuların desteklediği denetimini kurmak yerine, işletme bürokrasisini yerinde bırakmasını kınıyorlardı. Sol komünistler, aynı zamanda Brest - Litovsk anlaşmasına aynı ölçüde karşı çıkan sol sosyalistlerle de görüşmeler yapıyorlardı. Bu görüşmelerin amacı, Lenin'i hükümetin başından indirmek, yeni bir koalisyon kurmak ve savaşa yeniden başlamaktı. Partiyeye sadakatleri nedeniyle, sol komünistler bu plâni uygulamadılar ve sol sosyalistleri, sonunda tümüyle bastırılan 1918 Temmuz'u ayaklanmasına kalkışırken, yalnız bıraktılar.

1918 Haziranında Savaş Komünizminin radikal siyasetinin yerleşmesiyle, birçok sol komünist (Bukharin de dahil) Lenin'le barıştılar. Ötekiler ise, iç savaş boyunca, 1918 - 1920 arasında şu ya da bu nedenle parti yöneticilerinin siyasetine muhalefet etmeyi sürdürdüler. 1918 sonu ile 1919 başlarında, sol sapmacılık, (Askerî Muhalefet) adı verilen biçimine dönüştü. Bu hareketin üyeleri, eski çarçı subayların işe alınmasına ve gerek rütbe gerek disiplin bakımından geleneksel askerî örgütlenmeye dönülmesine karşı çıkan komünistlerdi. Trotsky, şimdi, Savaş Komiseri olarak, aşırı solun gözünde bürokratik merkeziyetçiliğin en uç noktasını temsil etmeye başlamıştı.

Solda daha genel ve daha uzun ömürlü olan, gerek partide gerek hükümet yönetiminde demokratik yöntemlerin izlenmesini savunan bir sol muhalefet de 1919 da biçimlendi. Demokratik merkeziyetçiler adını taşıyan bu hizip, çoğunlukla, 1918 in aşırı solcularından oluşuyordu, başında ise ekonomist N. Osinsky, Moskova Sovyetinin başkanı T.V. Saprnov, işçi sendikaları önderi S.P. Medvedev ve askerî komiser Bubnov yer alıyordu. Hizip, bürokratik merkeziyetçiliğe karşı çıkıyordu. Özelde, Sovyet Hükümetinin bürokratik diktatörlüğe yönelen ve parti içinde demokratik uygulamaları ihlâl eden eğilimlerini eleştiriyor, işçi sendikalarına özerklik tanınmamasını, eşitlikçi ülkünün partide, hükümette ve sanayide hasıraltı edilmesini Sovyet endüstrisinin işletmesinde yetkilerin eşit paylaşımı ilkesinin gitgide yokolmasını kınıyorlardı. Demokratik Merkeziyetçi görüş özellikle Ukraynalı, çoğu ulusal ödünlere muhalif, merkezî denetime karşı Rus asıllı komünistler arasında tutulmuştu. 1919 ve 1920 de solcular Ukrayna'da üstüste parti seçimlerini kazandılar ama Moskoya'daki önderliğin buyruğuyla yönetimden atıldılar.

Daha sonra 1920 de Shliapnikov, Lutovinov, feminist refah komiseri Alexandra Kollontai önderliğinde işçi sendikaları yöneticilerinin daha

sert bir muhalefet hareketi patlak verdi. İşçi Muhalefeti adını alan bu grup sendikaların komünist partisinden bağımsız olmalarını ve tüm sanayi denetimini ellerinde tutmalarını savunuyordu. Bir süre, İşçi Muhalefeti, tabanda, özellikle Ukrayna bölgesinde önemli bir kitlenin desteğini arkasında buldu. Eylül 1920 de, 9. Parti Kongresinde, İşçi Muhalefeti ve demokratik merkezîyetçiler, parti içinde eleştiri özgürlüğü ve demokratik prosedür vadeden bir karar alınmasıyla örnek bir zafer kazandılar.

İşçi Muhalefetinin ortaya çıkması, Lenin ile Trotsky arasında da işçi ve sanayi konusunda yeni bir bölünme ile komünist parti, 1920 sonbaharında başlayıp, 1921 Mart'ındaki 10. Kongreye kadar süren geniş çapta bir hizipler muhalefeti süresi yaşadı. Bu olay, tarihe «İşçi Sendikaları Çatışması» olarak geçti. Her biri kendi zemininde, üç ana hizip ve onların aralarına dağılmış daha birçok grup ortaya çıktı. Solda, toplumun yeniden kurulmasını öneren ideal plânıyla İşçi Muhalefeti yer alıyordu. Trotsky ve yandaşları —ki bunların arasında Rakovsky, o zamanlar parti sekreteri olan E.A. Preobrazhensky ve AA Andreev de vardı— devrimin tamamlanması için aşırı askeri disiplin önlemleri öneren orta yol bir tutum takındılar. Lenin, Almanya ile barış anlaşması yaptığındaki gibi, yine sağa döndü ve işçi sendikalarının, yönetiminden ayrılarak, işçilerin çıkarları üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmasını, kendi deyimiyle «komünizm okulları» olarak hizmet etmelerini öngören bir tezi savundu. Tampon bir grup da, sağ ve merkezîler arasında köprü görevi yapmaya yeltendi ama, o da kısa zamanda bölünmeye uğradı : Zinovev, Kamenev ve M.P. Tomsy Lenin ve Stalin'in çevresine toplanan gruba katıldı, Bukharin, Radek Dzerzhinsky ile parti sekreterleri Krestinsky ve L.P. Serebriakov kendi platformalarını hazırladılar ve Trotskycilerden bile daha sola kaydılar. Bu hizip, sendikaların «hükümetleştirilmesini», devletin ise «sendikalaştırılmasını» öneriyor, bunun yolu olarak da sendikaların sanayideki yönetim organlarıyla birleştirilmesini gösteriyordu. Bukharin ve Trotsky grupları, kısa zamanda orta bir platformda birleştiler. Demokratik merkezîyetçiler, bürokratik eğilimlere karşı kendi muhalefet programlarını sunarken, Ignatov yönetiminde bir Moskova grubu da onları izledi ve daha sonra İşçi Muhalefeti'ne katıldı.

Bu parti içi tartışmalar, 1921 Mart'ında toplanan 10. Parti Kongresine katılacak eyalet delegelerinin seçimleri sırasında doruğuna ulaştı ve hizipler arası ateşli ve açık bir yarışma biçimine büründü. Ancak, Kongre toplandığında, Lenincilerin çoğunluğu rahat rahat elde ettikleri görüldü. Üstelik, solcular Kronstadt ayaklanmasından dolayı zaten zor durumda bulduklarından, Lenin Kongrede yalnız Yeni Ekonomik Siyasetini başlat-

maya değil, aşırı solcu muhalefeti bastırarak sayıda delege çoğunluğunun desteğini toplamayı da başardı. Kongre, özellikle İşçi Muhalefeti'ni «küçük burjuva anarcho - sendikalist sapma» olarak kınadı ve bütünlüğü zedelediği, karşı - devrimcilere «objektif» yardım sağladığı gerekçeleriyle parti içinde örgütlü hizipleri tümünden yasakladı. Parti disiplini üzerindeki bu vurgulamayı hepten sağlama bağlamak için, Lenin, üç Trotskyci parti sekreterini —Krestinsky, Preobrazhensky ve Serebriakov— yerinden alarak, Molotov liderliğinde güvenilir Lenincilerden bir üçlüyle değiştirdi.

Aşırı sol muhalefet akımı hemen ortadan kaldırılamazdı fakat partiden dışarıya atıldı veya yeraltına sokuldu. İşçi Muhalefeti'nin liderleri sorunlarını Komünist Enternasyonele götürmeye çalıştılar, Stalin'in egemenliğinde parti sekreteryası yerel parti örgütlerinin dışında destekçilerini artırırken, bunlar 1922 yılında bir darbe yediler.

1923 yılında partide iki aşırı sol grup ortaya çıktı. Bunlardan biri İşçi Muhalefeti'nin daha önceki üyelerinden olan ve programlarıyla partide bir aydınlar oligarşisinin kurulmasına karşı çıkan G.I. Miasnikov tarafından örgütlenen *İşçilerin Grubudur*. Diğer grup, *İşçilerin Gerçeği*, daha entelektüel ve devrim öncesi sol sapmacı Bogdanov'dan ve onun proleterya kültürü kuramından esinlenmiştir. İşçilerin Brubu ve İşçilerin Gerçeği muhalefeti 1923 yazındaki grev dalgasından sorumlu tutulmuş, bu nedenle bastırılmıştır.

Lenin'in 1922 Mayısında hastalanmasından, 1924 Ocağındaki ölümüne kadar geçen süre parti liderliğinde en ciddi hizipsel çekişmelerin sergilendiği bir ortam olmuştur. Lenin'in hastalığının ilk ortaya çıktığı Mayıs 1922'den sonra Politburo'nun çoğunluğu, Zinovev, Kamenev ve Stalin tarafından başı çekilen kollektif liderliği oluşturdu. Bunların asıl amacı, popülerlik yönünden ancak Lenin'in arkasından gelen Trotsky'nın onun yerini ele geçirmesini önlemektir. 1922'nin güzünde kısa bir süre için yeniden işinin başına dönen Lenin, Politburo'nun çalışmalarında eleştirecek çok şey buldu, özellikle ekonomi siyasetindeki zayıflığı ve ulusal azınlıklara karşı (özellikle Sovyet Gürcistan'a) izlenen aşırı sertliğe karşı çıktı. Ulusal azınlıklara karşı aşırı sertlik, Lenin'in Aralık 1922 - Ocak 1923'deki «*Vasiyetnamesinde*» Stalin'in uzaklaştırılmasını salık vermesine neden olmuştur. Lenin Trotsky'ye Stalin'i uzaklaştırmak için bir plân önerdi; fakat 1923 Mart'ında geçirdiği sonuncu ve kendisini tümüyle kötürüm yapan beyin kanaması plânını uygulamasına engel oldu. Trotsky de bundan sonra herhangi bir şey yapamadı.

Komünistler arasında gerçekten özgür tartışmaların yapılabildiği en son forum, 1923 Nisan'ında toplanan 12. Parti Kongresi oldu. Özellikle

ekonomik verimlilik, parti örgütünün etkinliği, bürokrasi eğilimi ve ulusal azınlıklara karşı takınılan tutum konularında sayısız kendiliğinden ortaya çıkan (spontane) eleştirici görüşler savunuldu. Gerçi, sapma olup olmadığını saptayacak ölçütü sağlayan resmi bir çizgi yoktu ama, Stalin, delegelerin çoğunluğunu güçlü bir parti örgütlenmesinden yana olanlardan seçtirmeyi başarmıştı.

1923 yılında Stalin, azınlıklar için self-determination hakkını savunan sapmacılara karşı güçlü bir takım adımlar attı. Mart'ta, Budu Mdivani'nin başını çektiği ulusal sapmacıları, Gürcistan parti örgütünden temizledi. 12. Parti Kongresinden sonra da Trotskyci Rakovsky'yi Ukrayna Hükümetinin başından indirdi. 1923 ortalarında, Tatar önderi Mirza Sultan—Galiev, vatana ihanet suçundan tutuklandı— ilk kez bir komüniste karşı böyle bir davranışta bulunuluyordu.

Ekim 1923'de Trotsky, iş işten geçmesine ramak kalmışken, Politbüro'ya yazdığı bir mektupla partideki bürokratlaşmaya saldırarak, sonunda savaş bayrağını açtı. Bunun hemen arkasından, «46'lar Platformu» imzalandı. Bu belgeye adlarını yazanlar Trotsky'nin belli başlı destekçileri ile eski demokratik merkezîyetçilerdi. Ekonominin kötü yürütülmesini eleştiriyorlar, bir parti sekreteryası yönetimi yerine bir işçiler demokrasinin kurulmasını istiyorlardı. 1923 Aralığında Trotsky'nin kışkırtıcı açık mektubu «Yeni Yol»un (Le Nouveau Course) yayınlanmasından sonra, parti yöneticileri gerek basında gerekse parti toplantılarında bu muhalefete karşı yoğun bir kampanya açtılar. Trotsky hastaydı, harekete katılamıyordu, bu bakımdan muhalefet kolayca bastırılabilirdi. Muhalifler 1924 Ocağındaki 13. Parti Kongresine katılacak 128 delegelikten ancak üçünü kazanabildiler. Kongre, muhalefeti, parti bütünlüğünü bozmak ve böylelikle de «Leninizm'den doğrudan doğruya bir kopma, hem de küçük burjuva bir sapmacılıkta bulunmak»la suçladı ve kınadı. Bu olay, parti düzeninin çizgisini ve sapsmaları tanımlıyordu, aynı zamanda Stalin'in parti örgütünün muhalefete karşı kazandığı kesin, su götürmez zaferini simgeliyordu.

3. *Lenin'in Ölümünden Sonraki Bukharin'in Düşüşüne Kadar Olan Dönem* : Lenin'in 21 Ocak 1924'de ölmesinden sonra, parti önderliği birlik ve «çelik disiplin» çağrılarını yoğunlaştırdı. 1924 Mayıs'ında, 13. Parti Kongresinde, Trotsky, artık kendini savunmaktan vazgeçti ve teslim oldu: «Parti her zaman haklıdır.» Ama yine de, sonbaharda, «Ekim'in Dersleri» ni yayınlamaktan geri kalmadı. Burada Zinovev ve Kamenev'in 1917 de oynadıkları rolü ve bu ikilinin iddia edildiği gibi, 1923'de Alman komünistlerinin giriştikleri devrim deneyini yanlış yönetmelerini eleştiriyordu. Parti önderliği, buna «trotskyizm»e karşı sert bir basın kampanyası açarak

yanıt verdi. Trotskyizm'i bir tür menşeviklik ve non-proleter, anti-komünist öğelerin toplanma noktası olarak tanımladı. Bu polemikler sırasında, Stalin, Trotsky'nin «Sürekli Devrim» kuramına karşı «Bir Ülkede Sosyalizm» kuramını ortaya attı. Çatışma, 1925'de Trotsky'nin Savaş Komiserliği görevinden alınmasıyla son buldu. Aslında bu görevin ona getirdiği politik yararlar da sınırlıydı; çünkü askerî politik komiserler sistemi, parti yönetiminin denetimi altındaydı.

1925'in ortalarında, Zinovev ve Kamenev'in Stalin'le ayrılığa düşüp, parti örgütündeki denetimini kırmaya kalkışınca, partinin önder kadrolarında yeni bir bölünme oldu. Zinovev ve Kamenev «Bir ülkede sosyalizm» kuramına karşı çıkıyor, Stalin, Bukharin ve Rykov'un Yeni Ekonomik Düzen tezini köylüler lehinde yorumlamalarını da eleştiriyorlardı. Zinovev ve Kamenev 1925 Aralık ayında toplanan 14. Parti Kongresinde, Stalin'i koltuğundan alacağı etmeye kalkıştılar ama arkalarında yalnız Zinovev'in, egemen olduğu Leningrad parti örgütünün desteğini bulabildiler. Stalin, geriye kalan tüm delegelerin desteğiyle, bu «Yeni Muhalefet»i de ezdi, üstelik kendi denetimindeki adamlarını göndererek, Leningrad parti örgütünün denetimini de Zinovev'in elinden aldı.

Zinovev-Stalin çatışması sırasında, Trotsky hiçbir şey yapmamıştı. Zinovev, can düşmanlarından biriydi, ola ki, belki de ona karşı Stalin'i desteklemeyi bile düşünmüştür. Ancak, 1926 yazına gelindiğinde, Stalin'in gücü, Trotskycileri Zinovevcilere, bir koalisyonda birleşmeye götürece kadar korkutmuştu —Birleşik Muhalefet Cephesi böyle doğdu. 1926 Temmuz'unda, cephe «13'ler Platformu» denilen yeni bir deklarasyon yayınladı. Parti yönetimini özetle şu yönlerden eleştiriyorlardı: Köylülerin işçilere yeğlenmesi, sanayinin ihmal edilmesi, parti demokrasisinin ihlali, dış politikada ve kominterne karşı izlenen siyasette oportünizm. Bir dizi acı tartışmadan ve toplumsal gösteriden sonra parti önderleri, muhalefete karşı etkin önlemler aldılar. Ekim 1926'da Trotsky, Politbüro'dan atıldı (Zinovev ve Kamenev daha önceden aynı akibete uğramışlardı). Zinovev'in yerine, Bukharin Komintern Başkanı olarak atandı. Aralarında Krestinsky, Piatakov, Sokolnikov ve Lenin'in dul eşi Nadeshada Kruskaia (1925'te Zinovev'i desteklemişti)'nin de bulunduğu bir grup muhalif ise, toptan bu tutumlarından vazgeçtiler. Eski İşçi Muhalefetinin önderleri, parti yönetiminin yanında yer alarak, Trotsky - Zinovev muhalefetini kınadılar. Öte yandan, (Osinsky dışında), demokratik merkezîyetçiler de Trotsky'yi terk ederek, kendi aşırı sol görüşlerini yeniden canlandırmaya kalkıştılar.

Trotsky - Zinovev grubu ve parti yönetimi arasındaki çatışma 1927 yazında yeniden patlak verdi. Bu kez, konu, Komüntern'in siyaseti ve

Chian-kai-shek'in Çin komünistlerini tasfiye etmesiydi. Muhalefet, yönetime, yurtdışında komünist olmayan bağlaşıklarına güvenerek oportünist bir siyaset izlediği gerekçesiyle yüklendi ve 1927 Mayıs'ının «83'ler Platformu»nda, yine sanayi gelişmesi, köylülerin işçilere yeğlenmesi ve parti içi demokrasi gibi eski sorunları gündeme getirdi. Muhalefet, hiçbir zaman, parti dışında demokratik hakları savunmadı, üstelik ilke olarak da hep birleşik ve disiplinli bir komünist partisinden yana oldu. Bu durumda da, parti yönetimi kendilerini hizipçilikle suçlayıp, partiden çıkarma yoluyla siyasal etkinliklerinden yoksun bırakınca, çaresiz kaldı.

1927 baharında başlayıp, yaz boyunca süren ve İngiltere ile savaşa tutuşmak tehlikesini de getiren bir diplomatik bunalım, parti yönetiminin büsbütün güçlenmesine yaradı. Muhalefete, artan bir hiddetle karşı çıkıldı, hatta Ağustos geldiğinde, muhalefet partiden atılmakla tehdit edildi. Trotsky ve Zinovev, eleştirileri için yine özür dilediler ama bir yandan da, yaklaşan parti kongresi için yeni bir beyanname hazırlayıp, yasa dışı yollarla bastırdılar. Bunun üzerine parti Merkez Komitesi ikisini de yerlerinden aldı. Onlar da, Bolşevik Devriminin 10. Yıldönümünde, (7 Kasım 1927) Sovyet Rusya'daki toplum içinde sergilenen en son muhalefet gösterisinin başını çekerek, karşılık verdiler. Gösteri, Devlet Güvenlik Örgütüncü (GPU) dağıtıldı, Trotsky - Zinovev bloku diye adlandırılan muhalefet grubu da sonunda partiden atıldı. Bunu izleyerek 1927 Aralığında toplanan 15. Parti Kongresinde muhalefetin tüm destekçileri, partiyi bölmek amacıyla girişimlerde bulunmak ve «burjuva öğelerinin aleti olmak» gerekçeleriyle, partiden çıkarıldılar (Bunların içinde Radek, Preobrazhensky, Rakovsky, Piatakov, Serebriakov, I. Smirnov, Kamenev, Sarkis, Safarov, Lifshits, Mdivani, Smilga; ve demokratik merkezîyetçiler, Saprnov, V. Smirnov, Boguslavsky, Oborin ve ötekiler bulunuyordu).

Bu uygulamalar karşısında muhalefet çöktü. Stalin, partinin üst yönetimini paylaştığı kişilere karşı manevralarını yürürlüğe koymaya başladı. Bukharin, Rykov ve Tomsy.. Görünürdeki stratejisi, kendi siyasetini değiştirerek, onları sapmacı yerine koymak, rakiplerinin halâ sarıldıkları Yeni Ekonomik Politikaya karşı saldırıya geçmekti. Aslında, Stalin, gözden düşen sol muhalefetin programını ödünç almaktaydı. Özellikle kulaklara karşı açılan kampanyayı, sanayi gelişmesinde plânlanan büyük bir artışı ve Komünist Enternasyonalde daha radikal ve uzlaşmacılığı kabul etmeyen bir tutumu benimsemekteydi. Bu konular, 1928 yazında kritik biçimde gündeme gelince, Bukharin, Rykov ve Tomsy karşı çıktılar böylece de «sağ muhalefet» hareketi doğmuş oldu.

Zinovev'in 1925'deki muhalefetinde olduğu gibi, Stalin şimdi de parti örgütünü büyük çoğunlukla denetimi altında tutuyordu. Sağ muhalefet de,

yalnız bir ana merkezde güçlüydü : Moskova kentinin ve eyaletinin parti örgütünde. Bunun başında da N.A. Uglanov vardı. Merkez sekreteryanın parti işçileri, 1928 sonbaharında, kısa bir çatışmadan sonra, yerel komünistleri kolayca yenilgiye uğrattılar. Uglanov da pişmanlığını dile getirip, istifa etmeye zorlandı. Sağcılara yandaş çıkan bir başka kaynak da işçi sendikaları idi. Bunların başında Tomskey yerliyordu. Komintern'de de sağ muhalefet yanlıları, Bukharin'in önderliğinde toplanmışlardı. 1928 - 29 sonbahar ve kışında Stalinistler, parti örgütünün alt kademelerinden başlayarak sağ muhalefetin durumunu sarsmaya koyuldular. Sağ önderlerin açıkça kınanmaları, zamanla partinin en üst kademelerine kadar yayıldı, oradan da, 1929 ilkbahar ve yazında, basına yansıdı. Tomskey sendikaların, Bukharin de kominternin başından alındılar, Rykov'un elinden alınan Halk Komiserleri Konseyi başkanlığına da 1930'da Molotov getirildi.

4. *Stalin'in Diktatörlüğünün Sağlama Bağlanması* : 1929'a varıldığında, sağ muhalefet örgütlü bir siyasal güç olarak dağıtılmıştı ama aslında, önderleri, sol muhalefetin liderlerine yapıldığı gibi partiden atılmamışlardı. Öte yandan, Stalin'in ilk beş yıllık plânda öngördüğü köylülerin zorla kollektivize edilmesi, sanayinin masraflara yol açacak biçimde hızlandırılması yönündeki aşırı politikaları, sağ görüşe sempati besleyenleri korkutmuş ya da tedbirli kimseler arasında, yeraltında bir parti muhalefeti oluşturma eğilimlerine güç vermiştir. Stalinistler, çeşitli sağ muhalefet gruplarını ve bazı sözde komplo plânlarını gün ışığına çıkardılar : Örneğin, bu suçlamayla yakalananlar içinde S.I. Syrtsov'un (Rusya Sovyeti Başbakanı olsa gerek) «anti-partici 'sol' - sağ bloku», ve V.V. Lominadze (eski bir komintern ve merkez komitesi üyesi) vardı. Bunlar 1930'da mahkûm edildiler. 1931'in Menşevikler Davasında da D.B. Riazanov ve başka komünist aydınlar da yargı önüne çıkarıldılar : Moskovalı «agitprop» uzmanı M.N. Riutin'in 1932'de «teşhir edilen» platformu, 1933'de, eski Tarım Komiseri A.P. Smirnov'un yönetimindeki bir grup eski sağcı muhalif. Zinovev ve Kamenev, Riutin ile işbirliğinde bulunmakla suçlanarak partiden atıldılar, ancak birkaç ay sonra yine pişmanlıklarını belirtmeleri üzerine yeniden üyeliğe kabul edildiler. Rykov ve Tomskey ise, kamuoyu önünde, Smirnov grubuna yakınlık duydukları gerekçesiyle kınandılar.

Sürgündeki Trotskyistlerin çoğu, Stalin'in kollektivizasyon ve sanayileşme programına olumlu bir tepki gösterdiler. Birer birer, teslim oldular ve Sovyet Hükümetine yeniden hizmetlerini sundular. Bunlardan Piatakov, sanayileşme çabasında anahtar bir görev olan Ağır Sanayi yardımcı komiserliğine getirildi. En son 1934'de Rakovsky teslim oldu. Bu kişi, o arada, Stalinizmle ilgili yeni bir kuram geliştirmişti ve bu doktrini, pro-

leterya devriminin yozlaşarak, bir «yeni bürokrat sınıfın yönetimine dönüşmesi» olarak tanımlıyordu. Bu kavram, Trotsky'nin «Devrim İhanete Uğruyor», James Burnham'ın «İşletmesel Devrim» (N.Y. 1941) ve Milovan Djilas'ın «Yeni Sınıf» (N.Y. 1957) adlı kitapların da temelini oluşturuyordu.

5. *Büyük Tasfiyeler* : 1934 yılı, Sovyet siyasal yaşantısında bir soluk alma dönemine benzetilebilir. Burada, Stalin'in Politbürosundaki, Leningrad parti sekreteri S.M. Kirov'un yönettiği nisbeten ılımlı bir hizibin etkisi yansımaktaydı. Kirov, kolektivizasyonun ve 1932-33'ün büyük kıtlığının etkilerini ve sonuçlarını yumuşatabilme umudundaydı. Bu dönem, Kirov'un 1934 Aralık ayında, bir suikaste kurban gitmesiyle aniden son buluverdi. Güya, suikasti düzenleyen bir Kanevov yanlısıydı ama, bu işin Stalin'in teşvikiyle, gizli polisçe yapıldığı olasılığı da güçlüydü. Her ne idiyse, suikast dört yıl süren bir tasfiyeler salgınının başlangıcının simgesi oldu. Tasfiyeler sırasında, her yöndeki her hizipten eski komünist sapmacılar ya açıkça yargılanıp kurşuna dizildiler, ya da gizlice öldürüldüler. Onlarla birlikte, sapmacılara karşı döğüşmüş olan Stalinist parti görevlilerinden de epeyce kişi yokoldu.

Tasfiyelerin en iyi bilinen yönü, 1936, 1937 ve 1938'in «Üç Moskova Yargılaması» idi. Bunların ilkinde, Zinovev, Kamenev ve yandaşlarından bir grup, Trotsky ile birlikte Stalin'i öldürmeyi ve Sovyet Hükümetini devirmeyi plânlamaktan hüküm giydiler. Suçlarını itiraf ettiler ve kurşuna dizildiler. 1937'de başlarında Piatakov, Radek, Sokolnikov ve Serebriakov olmak üzere, eski Trotskystler, Almanya ve Japonya ile, Sovyetler Birliğinin bölünmesi ve kapitalizmin yeniden kurulması için komploya giriştikleri iddiasıyla yargıç önüne çıktılar. Sanıkların hepsi ya idam edildi, ya da cezaevindeyken ortadan kayboldular. 1938'de, sağ muhalefet liderleri Bukharin ve Rykov, Trotskyst Rakovsky ve Krestinsky ile eski İçişleri Komiseri G.G. Iagoda (Tomskey, 1936'da intihar etmişti) birlikte yargılandılar. Ötekiler gibi, onlar da vatana ihanetle ve Sovyet hükümet yöneticilerinden bir bölümünü ilâçla öldürmeyi plânlamakla suçlanıyorlardı. Yine, hepsi, ya kurşuna dizildi, ya da hapiste öldü.

1937'de, özellikle «tasfiye» amacıyla, özel mahkemeler de kuruldu. Bunlardan biri Mdivani ve Gürcistan'ın öteki ulusal önderlerini yoketmek, bir başkası da Kızıl Ordunun sözde Stalin'e karşı olan mareşallerini aradan çıkarmak için yapıldı. Bu arada, binlerce daha küçük rütbeli Sovyet memuru yargı önüne çıkarılmaksızın, tutuklandı ve idam edildi. İçlerinde eski muhaliflerden olup da, yakıştırılan suçları itiraf etmeye yanaşmayanlar

da vardı. Trotskyist Preobrazhensky, V.A. Antonov - Ovseenko, tüm demokratik Merkezîyetçiler, İşçi Muhalefetinin tüm destekçileri (Alexandra Kollontai dışında) ve Uglanov ile Smirnov'u da içermek üzere, çok sayıda sağ muhalif.

Tasfiye yargulamaları, sonuncu bir muhalefet hareketi için de olanak hazırladı: 1937'de, Ukrayna parti sekreteri P.P. Postyshev merkez komitesinde, tasfiye hareketinin aşırıya kaçmasını önlemek istedi. Stalin, ustaca manevralarla buna meydan okumadan sıyrıldı, ertesi yıl da Postyshev grubunu merkez komitenin büyük bir bölümü ve eyalet sekreterlerinin çoğuyla birlikte gizlice ortadan kaldırttı. Yine de, Stalinist parti memurlarının tasfiyesi sırasında, gerçek anlamda bir parti muhalefetinin başgösterdiği söz götürür bir savdır. Bu daha çok Stalin'in psikoz ölçüsüne varan şüpheliğinin ve İçişleriyle Görevli Halk Komiserliğinin (NKVD) hiçbir kayıt getirilmeyen eylemlerinin bir sonucu olsa gerekir.

Büyük tasfiyelerden, Stalin'in 1953'deki ölümüne değin, terör ve sovyet komünist işlerindeki gizlilik, herhangi bir gerçek muhalefetin ya da sapmanın ortaya çıkmamasını engellemeye yetti. Görünüşe bakılırsa, partinin en üst kademelerinde, genellikle kişisel nitelikte bir rekabet vardı. Bu özellikle Leningrad Parti sekreteri A.A. Zhdanov ve Stalin'in örgüt sorunlarıyla ilgili yardımcısı G.M. Malenkov arasında göze çarpıyordu. Zhdanov'un 1948'de ölmesinden sonra, önde gelen destekçileri aralarında ekonomist Politbüro üyesi Voznesensky de olmak üzere, «Leningrad olayı» sırasında yokedildiler.

Sovyet kültürel yaşantısında, sapmacılık suçlamaları sürekli (özellikle sovyet ulusal azınlıklarıyla ilgili olarak) işitilegelmiştir. 1930'ların ortalarından bugüne, Rus olmayan sovyetlerin önderleri ve aydınları sık sık burjuva ulusal sapmacılığı» iddiasıyla eleştirilmişler, ya da tasfiye edilmişlerdir. Suçlamanın asıl nedeni ise, bu kişilerin ruslaştırılmaya karşı çıktıkları ve azınlığın kendi ulusal geleneklerine fazlaca özen gösterdikleridir. Aynı biçimde, Stalin döneminde de, Sovyet kültür yaşamının önde gelen kişileri sürekli «idealizm», «Burjuva biçimciliği (formalizm)», «burjuva nesnelligi» ve «ulussuz kozmopolitanizm» gibi ideolojik sapma suçlamalarıyla karşılaşmışlardır. Nedeni de, bu kişilerin hemen hepsinin, Sovyet hükümetinin tümüyle propaganda niteliğindeki istemlerine belli ölçüde direnç göstermiş olmalarıdır. Kültürel sapma sorunu, Khrushchev yönetiminde de sürmüştür ama, o dönemde aydınlar üzerindeki istemlerde belirli bir yumuşama da göze çarpmaktadır.

III. ULUSLARARASI KOMÜNİST HAREKET İÇİNDE SAPMA VE MUHALEFET

1. *Komintern'de Sapma* : Yakın geçmişe değin, Rusya dışındaki uluslararası komünist hareket içindeki sapmaların tarihi, Sovyetler Birliğindeki gelişmelere büyük ölçüde koşut gitmiştir. 1919 ve 1920'de Komünist Enternasyonalin oluşturulması sırasında eski sosyalist partilerde de karmaşık bir dizi hizipsel bölünmeler ortaya çıkmış, bunu yeni komünist ögeler arasında daha ileri aşamada bölünmeler ve sapmalar izlemiş, sonunda, 1920'nin bitimine doğru, Sovyet Rusya'nın denetim ve disiplini sağlam biçimde yerleşmiştir.

Çeşitli komünist partilerin ilk özgün destekçileri çeşitli sosyalist partilerin sol kanatlarından, anarcho - sendikalist hareketin, ya da (doğuda) batıya karşı bazı ulusal hareketlerden çıkan ultra - radikallerdi. Bu kişilerin çoğu, romantik devrimci serüvencilik güdülerini yüzünden sol kanat sapmalara sürüklenmişlerdi. Almanya'da, 1919 Ocağındaki sonuçsuz ayaklanmadan sonra, özgün komünist hareketin çekirdeğini oluşturan «Spartaküs Birliği» sağa kayınca, sol kanat ayrılarak, ömrü çok kısa süren Alman Komünist İşçiler Partisini kurdular. Lenin, işte bu eğilimlere karşı ünlü polemik «Sol Komünizm - Bir çocukluk hastalığı» kitabını yazmıştır. Kitap, bugüne değin, devrimci pragmatizmin, uzlaşmaların ve ittifakların klâsik savunması olarak kalmıştır.

İlk yıllarda, daha zorlu bir sorun, büyük yabancı komünist partilerin uluslararası disiplini ve 1920'deki 2. Komünist Enternasyonalde benimsenen «21 Koşul»da (Komintern, 2. Kongre - İkinci Kongrece Benimsenen Üçüncü Komünist Enternasyonalin Tez ve Kuralları - Moskova 1920) yer aldığı biçimiyle Rus denetimini kabule yanaşmamaları oldu. 1922'ye varıldığında, İtalyan Sosyalist Partisi, ardından da 1923'de Norveç İşçi Partisi, ileriki yıllarda ortaya çıkan «ulusal komünizm» akımının ilk işaretlerini vererek, koptular. Fransız Komünist Partisinde ise, Rus denetimi konusu 1923 - 1925 yılları arasında ilk önderlerden çoğunun istifaları ya da ihraçları yoluyla yitirilmesine neden oldu.

Alman Komünist partisi ise hizipçiliğin özellikle kurbanı oldu: Sovyetler bu partiye, uluslararası devrimin gerçekleştirilmesinin anahtarı olarak bakıyorlardı ve Sovyet politikasındaki her değişikliğin ardından, aynı uyumu sağlamalarını onlara da empoze ediyorlardı. Sovyet Komintern temsilcileri, 1922'de Alman partisinin başına Heinrich Brandler ve August Thalheimer'in yönetimindeki sağ hizibi getirdiler. 1923'de Moskova Merkez komitesi, devrimci bir çizgiye girilmesi buyruğunu verdi, bunu başara-

mayınca Brandler ve Thalheimer atıldılar ve yerlerine sol kanat üyelerinden Arkady Maslov ve Ruth Fischer getirildi. Onlar da Zinovev'in yanında yer aldılar. Ancak o arada Rusya'da çatışma çıktı ve Stalin'in baskısıyla, 1926'da bu ikisi de partiden çıkarıldı. Böylece, bölünmeleri kışkırtıp, ve tasfiyelerle bastırarak, Ruslar 1920'lerde, dünyadaki komünist partilerin çoğunda denetim sağlayabildiler.

2. *Asya'da Muhalefetin Gelişimi* : İlk zamanlarda, bir başka tür sol sapma, Asya'daki ve çeşitli sömürge bölgelerindeki komünistler arasında ortaya çıktı. Hintli komünist M.N. Roy'un temsil ettiği püristler, komünistlerin, çok küçük bir kitle de olsa, işçi sınıfına dayanmalarını ve orta sınıf öğelerin ağır bastığı ulusalcı ya da karşı sömürgeci hareketlere karşı savaşmalarını savunuyordu. Lenin ise, komünistlerin, başlıca kapitalist ülkelere karşı ulusalcı hareketlerden ittifaklar aracılığıyla en üst düzeyde yararlanmaları gerektiği görüşündeydi. Genellikle, o günden bu yana, Lenin'in görüşü egemen olmuştur ama, Asya'nın ve öteki azgelişmiş bölgelerin komünist partilerinde koalisyon mu, toplumsal ayaklanma mı sorusu sık sık bölünmelere de yol açmıştır. Bu bölünmelerden en önemlilerinden biri, 1927'de Çin komünistleri arasında meydana gelmiştir. ÇKP, Sovyet Komünist Partisinin müdahalesi dolayısıyla koalisyon politikasını yürütmek zorunda kalmıştı. Chiang-Kai-shek'in komünistler üzerinde sağladığı ezici zaferden sonra, Komintern, bunun suçunu ÇKP'nin kurucularından Chen Tu-hsiu'ya yükledi ve «Trotskyist sapmacılık» iddiasıyla partiden attı.

Komünist Enternasyonaldeki en ciddi sapmalar, 1926 ve 1929 yılları arasında, Sovyetler Birliği'nde Lenin'in tahtını devralmak için yürütülen hiziplerarası savaşın doruğuna ulaştığı sırada ortaya çıktı. Başka ülkelerdeki komünistler, kendi aralarında, destekledikleri Rus hizibinin eğilimine göre bölündüler. Trotsky'yi destekleyen sol kanat, 1928'de resmen kınandı, bu hizibin üyeleri ya partilerinden istifa ettiler, ya da atıldılar. Birçok ülkede yeni Trotskyist partiler kuruldu ve 1934'de Trotskystler 4. Enternasyonal topladılar. Bukharin'e yakın sağ hizipler ise, 1929 ve 1930'da komünist partilerinden tasfiye edildiler, çoğu, sosyal demokrat partilere katıldı.

1930-1945 arasında, uluslararası komünist hareket içinde sapma sorununa pek az rastlandı. SSCBKP'nin denetimi ve disiplini öylesine sıkı idi ki, muhalefete yeltenenin, başeğmek ya da çekip gitmek dışında seçeneği pek yoktu. Bunun tek istisnası, Çin oldu: Mao Tse-tung, Moskova reçetesine uygun bir proleter stratejiye aldirmayarak, köylülere dayanan stratejisini uygulamaya koydu. 1935'e kadar, Mao, tüm muhalefeti silmiş ve Çin Komünist Partisini Stalinist bir üslupla denetimi altına almayı ba-

şarmıştı. Çin komünist önderliği, 1960'lara kadar, sapmacılık sorunundan böylece arındı, yalnız Çin'in 1957 - 1958'de son derece radikal bir çizgiye kayması sürecinde, sağcılara karşı yürütülen kampanyalar, sık sık ön plâna çıktı. Çin'deki bu durum Kültür Devrimine değin değişmeden sürdü.

3. *Komünist Blokun Kurulmasını İzleyen Gelişmeler* : II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, uluslararası komünist hareketin sağladığı genişleme ve etkinlik, Sovyet parti çizgisinden sapmalar için yeni olanaklar yarattı. 1944 ve 1945'de, Doğu Avrupa'nın ve Fransa'nın «resistance» hareketine katılan komünistleri arasında sol sapma belirtileri oldu. Bunlar, kurtarılan ülkelerde Stalin'in savunduğu koalisyonlar yerine tümden komünist hükümetler kurulmasını istemekteydiler. Yugoslavya'da Tito'nun 1943'de geçici bir komünist hükümeti kurması, o dönem için bir sol sapmayı simgeliyordu. Stalin bunu engellemeye çalıştı ama başaramadı. Stalin'in 1940'ların sonlarında benimsediği daha da saldırgan çizgisinin ilk işaretleri, 1945'de Amerikan komünist lideri Earl Browder'in kapitalizmle işbirliği yaptığı gerekçesiyle partiden atılmasında kendini gösterdi. Devrimci çizginin 1948 ve 1949'da Asya komünizmine sıçraması, özellikle Hindistan ve Japonya'da yeni sağ sapma sorunlarına yolaçtı. 1950'lerin başında Sovyet çizgisinin yeniden savunmaya yönelmesiyle André Marty ve Charles Tillon gibi sol kanat komünistlerinin disipline edilmesi gerekti. Bu dönemde, İtalyan Komünist Partisi bile hiziplere bölündü.

Dünya politikası için daha da önemli olanı, Doğu Avrupa'nın Halk Demokrasilerinde kurulan yeni komünist hükümetlerle, Sovyetlerin ilişkilerinde 1945 - 48 arasında muhalefetin ortaya çıkması idi. Burada önde gelen sorun, yerel komünist gücün ve çıkarların, Sovyet sızmalarına ve baskısına karşı savunması idi. Sonuçta da ortaya, ulusal komünizm yönünde bir eğilim çıktı. Tito'nun Sovyet yönetimini reddeden ve bu yüzden Kominform'dan atılan Yugoslavya'sı ilk başarılı ulusal komünizm örneğini verdi. Bazı küçük, iktidardan uzak komünist partilerinde de Tito yanlısı sapmalar belirdi. Bunların en önemlisi de İtalya'daki idi. Doğu Avrupa'nın geri kalan bölgelerinde, ulusal komünizm sapması, 1945 - 1948 arasında Sovyetlerden esinlenen tasfiyelerle ezildi : Polonya'da Komünist Partisi genel sekreteri Wladyslaw Gomulka 1949'da merkez komiteden çıkarıldı, 1951'de hapse atıldı. Macaristan'da Laszlo Rajk, Bulgaristan'da Traicho Kostov, Çekoslovakya'da Vladimir Clementis ve ötekiler kurşuna dizildi. 1949'da, Yunanistan'daki komünist gerillaların önderi Markos Vaphiades, Tito yanlısı eğilimlerinden dolayı partiden çıkarıldı. Arnavutluk'ta ise, Koçi Xoxe (Coce), ülkenin Yugoslavya ile bütünleşmesine varabilecek bir Tito yanlısı sapma yüzünden idam edildi. En son, Çekoslovakya'da, eski par-

ti sekreteri Rudolf Slansky'nin başkanlığındaki bir grup, «Amerikancı - Siyonist komplo» iddialarıyla yargılanarak idam edildi.

Yugoslavya ve Arnavutluk dışında, ulusal komünistler aynı zamanda sanayileşme ve kolektivizasyon konularına daha ılımlı bakış açılarıyla, bir sağ sapmayı da temsil ediyorlardı. 1948'den sonra, Yugoslavya, Bukharin'in görüşlerini anımsatan, daha sağcı bir ekonomik politikaya kayd. Yugoslavya'nın içinde ise, daha da sağa kayan bir başka sapma vardı, bunun başını Tito'nun yardımcısı Milovan Djilas çekiyordu ve bu suçundan dolayı hem partiden atıldı, hem de cezaevine girdi.

Stalin'in ölümü ve Sovyetlerdeki taht kavgası bunalımından doğan kararsızlık, uluslararası komünist hareket için de daha geniş sapmalara olanak verdi. Macaristan, 1953'den, 1955'e kadar, Imre Nagy'nin yönetimindeki sağcılarla Matyas Rakosi'yi izleyen Stalincilerin karmaşık mücadelesine sahne oldu. Sonunda, Rakosi, geçici bir zafer kazandı. Hareketin disiplininde genel bir dağılmaya işaret eden ve dünya çapında hizipsel çatışmalara yol açan bir olay da, 1956 Şubat'ındaki 20. Kongre'de Khrushchev'in Stalin'i reddetmesi oldu. Doğu Avrupa'da bunun hemen üzerine, ulusal komünizm fidanları yeniden yeşermeye başladı.

1956 Ekim'inde, Polonya'da Gomulka yeniden iktidara getirildi. Programı ekonomide ılımlılık ve totaliter denetimin gevşetilmesini öngörüyordu. Bunu izleyen iki-üç yıl içinde, Polonya, sağcılar, yani Neo-stalinistlerle, Gomulka'nın merkezileri ve Lezsek Kolakowski'nin simgelediği «sol» arasında açıkça beliren politik çatışmalar deneyimini yaşadı. Sözü edilen üçüncü grup, daha doğrusunu söylemek gerekirse, genel ideolojik yumuşama yanlısı revizyonistlerden oluşmaktaydı. 1956 Ekim'inin sonlarında, Macaristan ayaklanması patlayınca, Imre Nagy yeniden başa geçirildi. Nagy, sağ sapmacılık yolunu, komünist tek parti diktatörlüğüne son vermeye Macaristan'ın Sovyetlerle ittifakını reddetmeye varıncaya değin sürdürdü. Ayaklanmayı Sovyet Birlikleri Macaristan'a girerek bastırdılar ve Nagy'nin yerine, Janos Kadar'ı getirdiler. O da, Sovyetler Birliğine sadık kaldı ama, işlerinde ılımlı bir sağ yol izledi. Doğu Almanya'nın demir yumruklu diktatörlüğü bile, 1956-57'de bir sağ sapma deneyimi geçirdi. Bu hareketin esin kaynağı da, Sosyalist Birlik Partisinde ılımlılığa ve demokrasiye doğru bir hareketi yönetmeye kalkışan filozof Wolfgang Harich idi.

En büyük ulusal sapma ise, Çin komünizminin 1950'lerin sonlarında başlayan Moskova'nın denetimine ve otoritesine karşı açık ve kesin biçimde başkaldırması oldu. Çinlilerin sert iç politika tutumları ve dış politikada

uzlaşma tanımaz yaklaşımları, Moskova'ya göre bir sol sapma demektir, Çinli'ler ise, bunun gerçek Marksist - Leninist çizgi olduğunu, Sovyetlerin bir sağ sapma içinde bulduklarını savunuyorlardı. 1963'e gelindiğinde, Rusya artık Çin'i Trotskysm ile özdeş tutuyor, Çin'de Moskova'yı 2. Enternasyonalin oportünist çizgisini izlemekle suçluyordu. Stalinist öğeleri, başka yerlerde olduğu gibi 1956'larda temizlendikten sonra, sol sapma içinde görünen Arnavutluk da, kesin biçimde Çin'in yanında yer aldı.

Sovyet Rusya'da ise, Stalin'in ölümünden bu yana, gerçek bir sapmanın ortaya çıkmasına izin verilmemiştir. Tek ciddi bölünme, Khrushchev'in iktidarı ele geçirme manevrası sırasında (Stalin'in Bukharincilere yaptığı gibi) rakipleri Molotov, Malenkov ve Kaganovich'i muhalefete itmesiyle meydana gelmiştir. 1957 Haziranında bu adamlar kendisini parti sekreterliğinden indirmeye kalkıştıklarında, Khrushchev Merkez Komite'de ezici bir çoğunluğun desteğini arkasına alarak rakiplerini ise, «partiye karşı bir grup oluşturdukları» gerekçesiyle hem örgütteki hem de hükümetteki görevlerinden ihraç ettirmeyi başarmıştır. Khrushchev'in reformlarına karşı bir Neo - stalinist muhalefete ilişkin söylenti ve spekülasyonlar ise (büyük olasılıkla bunları parti sekreteri M.A. Suslov yayıyordu) dolaşmaya devam etti. Ama Khrushchev, Çin komünistlerinin yeni ideolojisinin ortaya çıkardığı sorunla mücadelesi sırasında, parti birliğini tam olarak sağlama almıştır. 1964 Ekim'inde görevden alındığında bile Khrushchev'e yöneltilen suçlamalar, çoğunlukla pratik liderlik yöntemine ilişkindir. Marksizm - Leninizm ilkelerinden önemli sayılabilecek hiçbir sapma iddiası ortaya atılmadı.

IV. KOMÜNİZMDE SAPMANIN ÖZET İRDELEMESİ

Komünist harekette sapmanın anlamı, hizipsel çatışmada olduğu gibi yalnızca bir anlaşmazlık değildir. Bu, resmî yoruma ve doğru eyleme aykırı olduğu için kınanan (mahkûm edilen) bir ayrılıkçılıktır. Marxizm - Leninizm'in temel doktrinleri, birçok evrensel öğretiler gibi hayli değişik yorumlara ve pratik uygulamalara konu olmuştur. Sapma, basit olarak hareketi kontrol eden kişi tarafından tanımlanmıştır, dolayısıyla da, bu kişi muhalflerinin görüşlerini yerebilecek durumdadır.

Resmî komünist görüşüne göre sapmaya, sapıcı grup içindeki proleter olmayan toplumsal etkenler neden olmaktadır. Sapmalar, Resmî çizgiden «dogmatizm» ve «maceracılık» ya da «oportünizm» ve «revizyonizm yönünde uzaklaşmalarına göre, «sol» ya da «sağ» olarak nitelendirilmektedir. Sağ sapmalar küçük - burjuvacılıkla suçlanmaktadır. Sol sapmalar ise, «küçük - burjuva devrimciliğine veya «sol sözcüklerde gizlenen sağ oportünizme» atfedilmektedir. Hem Lenin hem Stalin demokratik merkezîyet-

çilik ilkesini ihlâl eden herhangi bir parti içi muhalefeti kınamışlardır yani, partinin demokratik merkez organları tarafından bir kez benimsenen parti siyasetlerinin tartışmasız bir şekilde kabulünü istemişlerdir. Yine de sapmayı istenmeyen ve disiplinsiz öğelerden kurtulabilmek için bir fırsat olarak da görmüşler ve fırsatları iyi değerlendirmişlerdir. Komünistler arasında zaman zaman, komünist hareketin mücadele ve sapmalarla güç kazandığı da tartışılmıştır.

Sapmalar, gerçekte ayrılıkçıların (sapmacıların) toplumsal kökenine dayanmaktadır. Sol sapmaların daha çok aydınlarca yönetildiği söylenebilir. Sapma, genellikle kişilerin (mizaçlarındaki) cesaret veya tedbirlilik eğiliminden doğmaktadır. Sapma çoğunlukla komünist partiler, çizgilerini değiştirirken doğmakta, eski durumun sürmesi için uğraşan ayrılıkçı bir grubun oluşmasıyla belirmektedir. Sapma sorunu, Marxizm ve Leniniz'min doğasında vardır, çünkü bu akımın müritleri, Marxizm ve Leninizm'in öğretilerini tartışma gerektirmez doğrular olarak görmekle birlikte, yeni siyasetler gerektiren yeni durumlarla karşılaşmakta ve doktrinin yeni bir yorumunu yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle, sapma etiketi tamamiyle görecelidir ve ayrılıkçının belirli bir zamanda resmî parti çizgisine oranla durduğu yere bağlıdır.

Yeni durumlar ve siyaset değişiklikleri, kaçınılmaz olarak partinin izlediği yollar üzerinde anlaşmazlığı da davet etmektedir. Hareket içinde Lenin'in istediği ciddi disiplin, yalnızca ayrılıkçı olarak kaybeden görüşün taraflarını kınamakla sağlanabilmiştir. Sapmanın her türlü açıklamalarında ve komünist hareketin zig zaklarında bu hareketi takip edebilen parti üyeleri o anlık siyaset ne olursa olsun psikolojik olarak partinin otoritesine bağlı kalmışlardır. Böylece, ayrılıkçılarla mücadelede partinin çelikleştiği tezinde belirli bir doğruluğun bulunduğunu söyleyebiliriz.

1950'den beri sapma olguları en göze çarpıcı biçimde Sovyetler Birliğinin diğer ülkelerin iktidardaki komünist partileriyle ilişkilerinde gözlenmektedir. Bu ilişkilerde açıklanan muhalefetin gerisinde yatan saiklerin (güdülerin) bir bölümü ulusal bağımsızlık için yapılan mücadelede bulunabilir: Bu Yugoslavya ve Polonya'da sağ sapmaları kıskırtmış; Arnavutlukta sol sapmayı harekete geçirmiş ve kısmen Çin'in, kendisini SSCB'de Stalinizmin temizlenmesinden sonra sol sapma içinde bulunurken, Sovyetler Birliği'nin siyasal çizgisindeki değişikliği izlemeye yanaşmamasına neden olmuştur. Uluslararası komünist hareketteki çok merkezilik (polycentrism) anlaşmazlık ve sapmaların kontrolünü çok güçleştirmiştir. Rus ve Çin birbirlerinin sapmalarını kınamakta fakat bastıramamaktadır. Aynı zamanda Rusya ve Çin müttefik kazanabilmek için komünist ülkelere daha büyük

bir hoşgörüyü yönelmek zorunda kalmakta; ancak bu hoşgörüyü sapma olarak nitelendirmemektedirler. Eğer Sovyet liderliği bu gidişi tersine çevirmez ve disiplini yeniden sağlamazsa, uluslararası hareketin niteliği daha fazla değişecek ve eski anlamda sapma komünist devletler arasındaki ilişkilerde, batıdaki ülkeler arasındaki fikir farklılıklarında olduğundan daha fazla bir rol oynayacaktır.

C. KARŞILAŞTIRMA

Muhalefet «kavramının» anlamı kapitalist ve kapitalist olmayan toplumlarda o kadar farklıdır ki, komünist partiler bu terimi tamamıyla reddetme eğilimindedirler. Komünistlerle Sosyal Demokratlar arasındaki tartışmada Georg Lukacs komünist partinin yalnızca burjuva toplumunun reddinin somutlaşması olması gerektiğini savunurken, sosyal demokratlarda muhalefetin varolma hakkını kabul etmek istemektedir. Neo-Marxist protesto hareketi parlamento dışı yapısal muhalefetle kurumsal muhalefet arasındaki kesin sınıra önem vermektedir.

Yine de, komünist devletlerde muhalif gruplar tarafından takınılan tutumlar eğer bu tutumlar sosyalizmle uyuşabilir olmaktan çıkmışsa çoğunlukla muhalefet olarak değil karşıt — devrim olarak nitelendirilir. Eğer kişi genel parti çizgisine Marxist doktrinin açısından harfi harfine uymazsa da sapmacılık olarak nitelenmesi mümkündür. Fakat parti çizgisi temel konularda bile zaman zaman gözle görülür biçimde değiştiğinden, kuramdaki bu değişiklik, parti stratejisindeki ve taktiklerindeki değişiklikler, partide kimlerin karar vereceği sorununu doğurmaktadır. Stalin döneminde kararlar esasen Stalin tarafından alınmaktaydı. Lenin zamanında kararlar sık sık önde gelen parti komitelerinde tartışılırdı ve Stalin'den sonraki kollektif liderlikte de buna benzer bir yöntem izlenmiştir. Sınırlı parti içi demokrasinin olduğu zamanlarda ferdi komünistlerin ayrılıkçı fikirlere sahip olmaları oldukça olağan bir durumdu. Fakat geçmiş mutlakiyet döneminde olduğu gibi herhangi bir tip hizip oluşturmak şiddetle kınanıyordu. Bu mutlakiyet döneminde muhalefet hakkı ferdi aristokratik politikacılara ayrılmıştı ve her örgütlü muhalefet oluşturma teşebbüsü ayaklanma sayılıyordu. Hizipçilik ve *gruppovshchina* hâlâ en son SBKP'nın 1961'deki parti programında kınanmaktadır.

«Parti, saflarının birliğini ve dayanışmasını güçlendirmeye ve Marxism - Leninizm'in saflığını korumaya devam edecektir. Parti, örgütsel garantilerini S.B.K.P.'nin kurallarıyla her türlü hizipsel görünmelere ve Marxist - Leninist Parti ilkeleriyle uyuşmayan grup etkinliklerine karşı korumaktadır.» (Sovyetler Birliği Komünist Partisi Programı — Programme of the CPSU.— In KP Sovetskogo Soiuza. 22. s» ezd. The Road to Communism. Komünizme Giden Yol— M., 1961, s. 587).

Bununla birlikte, işlevsel çıkarların çıkar grupları şeklinde sınırlı örgütlenmesi ve yerel çıkarların federalizm şeklinde oluşması parti-görüşüyle ve demokratik merkezîyetçilikle uyum içindedir. Komünistlerin tek parti olmadığı sosyalist devletlerde, komünistlerin yeterince temsil edemedikleri çıkarları öteki partiler komünistlerle oluşturdukları ulusal cephede korurlar. Fakat bu durum bu partilere muhalefet hakkı vermemektedir; çünkü toplumdaki değişik çıkarlara verilen önemin değişmesi sosyalizmin temelleriyle ancak partinin liderlik konusundaki durumun tartışılmaması oranında uygun sayılmaktadır. Bunun tersine kapitalist ülkelerde muhalefetin esasını gerçekte hükümetin siyasetine ters düşen partilerin iktidardaki topluluğa liderlik açısından meydan okuması oluşur ve bu meydan okumada hükümeti ele geçirebilmek için her türlü hukukî araç kullanılabilir.

Hem kapitalist hem de komünist ülkelerde menfaatlerini koruyabilip duyurabilmek ve fikirlerini uygulamaya koyabilmek için muhalefetin çok zayıf olduğu gerçeğinden gittikçe daha çok tedirgin olan birçok grup oluşmaktadır. Kapitalist ülkelerde parlamenter reformlar, referandumlarla plebisitlerin çoğalması, kamu oyu yoklamaları ve kitle haberleşme araçlarına daha fazla bağımsızlık verilmesi, muhalefetin hizmetindeki hukukî araçları geliştirmiştir. Fakat buna ek olarak; parlamento dışı muhalefet ve bu muhalefette yurttaşın haksız bulunduğu bir kanuna karşı itaatsızlık gösterisinde olduğu gibi muhalefetin siyasal fırsatları nasıl geliştireceği yolunu göstermiştir. Komünist ülkelerde tüm bu araçlar bir engelle karşılaşmaktadır : Bu parti içinde hizip oluşumunun açıkça yasaklanmasıdır.

Günümüzde bazı halk demokrasilerinde, demokratik sosyalist toplum bilimcileri, tek parti ve hegemonyacı sosyalist parti sistemlerinde bile muhalif grupların denetimini çoğaltmak çabasıdadırlar. Jerzy Wiatr ve A. Przeworski (Control without Opposition —Muhalefetsiz Denetim— s. 132 ff.) iki temel olanak görmektedirler :

(1) Parti içi denge ve denetimlerin geliştirilmesi. Burada 1961 Sovyet parti programındaki parti içindeki demokratik işleyişden daha ileri öneriler getirilmektedir (örneğin., seçim ve sırayla değişim (rotation) ilkesinin uygulanması,

(2) Partinin kitleyle olan ilişkileri yoluyla parti dışı denge ve denetimlerin geliştirilmesi. Uzun dönemde, bununla beraber, Marxist doktrine dayalı (gelecekteki) etkin muhalefetin var olup olamayacağını, bazı partilerin hegemonyacı durumdan yararlandığı kapitalist parti sistemlerinde olduğu gibi, siyasal hiziplere izin verilip verilmeyeceği gösterecektir.

Tüm siyasal sistemlerde hükümetin sınırlandırılması; parlamentoda daha geniş denetimlerin sağlanması, partilerde demokratik usullerin geliştirilmesi ve spontane kitle hareketlerine daha fazla hoşgörü gösterilmesiyle birlikte parti içi muhalif gruplara gösterilecek hoşgörüyle mümkündür. Birlik içinde komünist hareket için mücadelenin meşruluk nedeni devletin bir gün tümüyle ortadan kalkacağı umudu olmakta iken; anayasal muhalefetin güçlendirilmesi için yapılan çabalar ise bu tür umulara duyulan kuşkudan doğmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

BÖLÜM A ve C

Kurumsallaşmış Muhalefet

- Anderson, I. "Oppositionen" och ministeransvarigheten. Parlamentariska strömningari svensk politik 1880-1840. Uppsala, [1917]. — Apter, D.E. Some Reflections on the Role of a Political Opposition in New Nations. In *Comp. Stud. Soc. Hist.* 4, 1961/62: 154-68. — Barker, R.S., comp. *Studies in Opposition*. N.Y., Ldn, 1971. — Bauer, E. *Geschichte der constitutionellen u. revolutionären Bewegungen im südlichen Deutschland*. 3. Bde. Charlottenburg, 1845. — Besson, W. Regierung u. Opposition in der deutschen Politik. In *Polit. Vjschr.* 3, 1962, Nr 3: 225-41. — Bode, E. *Ursprung u. Begriff der parlamentarischen Opposition*. Stuttgart, 1962. — Börnsen, G. *Innerparteiliche Opposition*. (Jungsozialisten u. SPD.) Hbg, 1969. — Bolingbroke, H. S. *The Idea of a Patriot King*. New ed. Ed.: S.W. Jackman. Indianapolis, Ind., 1965. 1st ed. Ldn, [ca. 1743]. — Daalder, H. Government and Opposition in the New States. In *Govt Opposition I*, 1966. no. 2: 205-26. — Dahl, R.A., ed. *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven, Conn., Ldn, 1966. — Id. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, Conn., Ldn, 1971. — Dowse, R.E. The Left Wing Opposition during the First Two Labour Governments. In *Parl. Aff.* 14, 1960/61, no. 1: 80-93. — Fischel, E. *Die Verfassung Englands*. 2 Aufl. Bln, 1864. 1st ed. 1862. — Flohr, H. *Parteiprogramme in der Demokratie*. Göttingen, 1968. — Foord, A.S. *His Majesty's Opposition*. 1714-1830. Oxford, 1964. — Friedrich, M. *Opposition ohne Alternative?* Köln, 1962. — Gehrig, N. *Parlament — Regierung — Opposition*. München, 1969. — Glaser, H., and Stahl, K.H., eds. *Opposition in der Bundesrepublik*. Das Nürnberger Gespräch. Freiburg/Br., 1968. — Gruner, E. *Regierung u. Opposition im schweizerischen Bundesstaat*. Bern. 1969. — Guizot, F. *Des moyens de gouvernement et d'opposition dans l'état actuel de la France*. Nouv. ed. Bruxelles, 1846. 1st ed. Paris, 1821. — Hennis, W. *Parlamentarische Opposition u. Industriegesellschaft*. In *Politik als praktische Wissenschaft*. München, 1968: 105-25. — Hereth, M. *Die parlamentarische Opposition in der Bundesrepublik Deutschland*. München, Wien, 1969. — Huber, V.A. *Die Opposition*. Ein Nachtrag zu der konservativen Parthei. Halle, 1842. — Ionescu, G., and De Madariaga, I. *Opposition; Past and Present of a Political Institution*. N.Y. 1969. Ldn, 1968. — Jäger, W. *Politische Partei und parlamentarische Opposition*. Eine Studie zum politischen Denken von Lord Bolingbroke u. David Hume. Din, 1971. — Kirchheimer, O. Wandlungen der politischen Opposition. In *id. Politik u. Verfassung*. Frankfurt/M., 1964: 123-50. — Kluxen, K. *Das Problem der politischen Opposition*. Freiburg/Br., 1956. — Kogon, E. Formen u. Funktionen der Opposition. In *Z. Politik* 1, 1954, Nr 4: 365-72. — Koller, O. *Die Obstruktion*. Zürich, 1910. — Kralewski, W.,

and Neunreither, K. *Oppositionelles Verhalten im ersten Deutschen Bundestag* (1949-1953). Köln, 1963. — Krug, D.W.T. *Über Oppositionsparteien in u. ausser Deutschland u. ihr Verhältnis zu den Regierungen*. Lpz., 1835. — Lamennais, H.F.R. *De l'opposition*. In id. *Seconds Melanges*. 2.ed. Paris, 1835: 268-75. [Written 1823.] — Landshut, S. *Formen u. Funktionen der parlamentarischen Opposition*. In id. *Kritik der Soziologie u. andere Schriften zur Politik*. Neuwied, 1969: 335-45. — Lehmbrush, G. *Proporzdemokratie: Politisches System u. politische Kultur in der Schweiz u. in Österreich*. Tübingen, 1967. — Lijphart, A. *The Politics of Accommodation; Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley, Calif., 1968. — McHenry, D.E. *Formal Recognition of the Leader of the Opposition in Parliaments of the British Commonwealth*. In *Polit. Sci. Quart.* 69, 1954: 438-52. — Mansfield, H.C. *Statesmanship and Party Government; a Study of Burke and Bolingbroke*, Chicago, III., Ldn, 1965. — Mitchell, A.V. *The Whigs in Opposition, 1815-1830*. Oxford, 1967. — Narr, W.-D. *CDU-SPD; Programm u. Praxis seit 1945*. Stuttgart, 1966. — Revel, J.-I. *En France la fin l'opposition*. Paris, 1965. — Rothkrug, L. *Opposition to Louis XIV*. Princeton, N.J., 1965. — Sartori, G. *Opposition and Control; Problems and Prospects*. In *Govt Opposition I*, 1969. no. 2: 149-54. — Schumann, H.-G. *Die Opposition — Stiefkind der deutschen Forschung?* In *Staat 5*, 1966, Nr 1: 81-95. — Sjöblom, G. *Party Strategies in a Multiparty System*. Lund, 1968. — Tarde, G. *L'Opposition universelle. Essai d'une theorie des contraires*. Paris, 1897. — Turuer, D.R. *The Shadow Cabinet in British Politics*. Ldn, 1969. — von Beyme, K. *Vom Faschismus zur Entwicklungsdiktatur. Machtelite und Opposition in Spanien*. München, 1971. — Wiatr, J.J., and Przeworski, A. *Control without Opposition*. In id. and J. Tarkowski, eds. *Studies in Polish Political System*. Warschau, 1967: 124-39.

Parlamento-Dışı ve Yapısal Muhalefet-

— Andrieu, R. *Les Communités et la révolution*. Paris, 1968. — Aya, R., and Miller, N., eds. *The New American Revolution*. N.Y., 1971. — Benedict, H.J., and Bahr, H. E. *Kirchen als Träger der Revolution. Ein politisches Handlungsmodell am Beispiel der USA*. Hbg. 1968. — Brown, M. *The Politics and Anti-Politics of the Young*. Beverly Hills, Calif., 1969. — Bütow, H.G. *Radikale Demokratie oder Demokratie der Radikalen. Ausserparlamentarische Opposition heute*, Bln, 1969. — Claussen, D., and Dermitzel, R., eds. *Universität u. Widerstand*. Frankfurt/M., 1968. — Ebert, T. *Gewaltfreier Aufstand Alternative zum Bürgerkrieg*. Freiburg/Br., 1968. — Id., and Benedict, H.J., eds. *Macht von unten. Bürgerrechtsbewegung, ausserparlamentarische Opposition u. Kirchenreform*. Hbg. 1968. — Glaser, H. *Radikalität u. Scheinradikalität. Zur Sozialpsychologie des jugendlichen Protests*. München, 1970. — Glucksmann, A. *Strategie de la revolution*. Paris, 1968. — Habermas, J. *Protestbewegung u. Hochschulreform*. Frankfurt/M., 1969. — Helms, H.G. *Fetisch Revolution. Marxismus in der Bundesrepublik*. Neuwied, 1969. — Hitzer, F., and Opitz, R., eds. *Alternativen der Opposition*. Köln, 1969. — Jacobs, P., and Landau, S. *The new Radicals*. N.Y., 1966. — Kellner, E., ed. *Neue Generation u. alte Strukturen der Macht*. München, 1971. — Kerbs, D., ed. *Die hedonistische Linke, Beiträge zur Subkultur-Debatte*. Neuwied, 1970. — Kidd, H. *Trouble at LSE [the London School of Economics]*. 1966 to 1967. Ldn, N.Y., 1969. — Kleemann, S. *Ursachen und Formen der amerikanischen Studentenopposition*. Frankfurt/M., 1971. — Koplin, R.E. *A Model of Student Politicization in the Developing Nations*. In *Comp. Polit. Stud.* 1, 1968. no 3: 373-90. — Kuhn, H. *Rebellion gegen die Freiheit*

Über das Generationsproblem u. die Jugendunruhen unserer Zeit. Stuttgart, 1969. — Larsson, B. *Demonstrationen. Ein Berliner Modell. Entstehung der demokratischen Opposition. Mit Beiträgen von H. Marcuse et al.* Bln, 1967. — *Die Linke antwortet Jürgen Habermas.* Frankfurt/M., 1968. — Litten, J. *Eine verpasste Revolution? Nachruf auf den SDS.* Hbg, 1969. — Löwenthal, R. *Der romantische Rückfall. Wege u. Irrwege einer rückwärtsgewendeten Revolution.* Stuttgart, 1970. — Marcuse, H. *Repressive Tolerance.* In R. P. Wolff et al *A Critique of Pure Tolerance.* Boston, Mass., 1965: 81-117. — Mehnert, K. *Peking and the New Left: At Home and Abroad.* Berkeley, Calif., 1969. — Menashe, L., and Radosh, R. *Teach-ins, USA.* Reports, opinions, documents. N.Y., 1967. — Nataf, A. *La Revolution anarchiste.* Paris, 1968. — *Neu; Theses de l'opposition de gauche.* Paris, 1966. — Oelinger, J. *Die neue Linke u. der SDS. Die politische Theorie der revolutionären Opposition.* Köln, 1969. — Offe, C. *Politische Herrschaft u. Klassenstrukturen.* In G. Kress and D. Senghaas, eds. *Politikwissenschaft.* Frankfurt/M., 1969: 155-89. — Richards, F.H. *Die neue Linke in Westeuropa.* In *Polit. Stud.* 18, 1967. Nr 173: 270-77. — Richert, E. *Die radikale Linke. Von 1945 bis zur Gegenwart.* Bln, 1969. — Scheuch, E.K., ed. *Die Wiedertäufer der Wohlstandsgesellschaft.* Köln, 1968. — Schoeller, W.F., ed. *Die neue Linke nach Adorno.* München, 1969. — Schrenck-Notzing, C. *Zukunftsmacher. Die neue Linke in Deutschland u. ihre Zukunft.* Stuttgart, 1968. — Schwendter, R. *Theorie der Subkultur.* Köln, 1971. — *Studentenbewegung in der ausserparlamentarischen Opposition.* Bln [O], 1969. — Thielicke, H. *Kulturkritik der studentischen Rebellion.* Tübingen, 1969. — *Urban Riots: Violence and Social Change.* Ed.: R.H. Connery. N.Y., 1968. (*Proc. Acad. Polit. Sci.* 29, 1968, no. 1.) — Vogt, H. *Parlamentarische u. ausserparlamentarische Opposition.* Opladen, 1972.

BÖLÜM B

Komünist Olmayan Çalışmalar.

— Aczel, T., and Meday, T. *The Revolt of the Mind; a Case History of Intellectual Resistance behind Iron Curtain.* Ldn, 1959. — Almond, G.A. *The Appeals of Communism.* Princeton, N.J., 1954. — Armstrong, H.F. *Tito and Goliath.* N.Y., 1951. — Armstrong, J.A. *The Soviet Union from 1934 to the Present.* N.Y., 1961. — Borkenau, F. *World Communism; a History of the Communist International.* N.Y., 1939. — Braham, R.L. *Rumania: onto the Separate Path.* In *Probl. Comm.* 13, 1964, no. 3: 14-24. — Brandt, C. *Stalin's Failure in China, 1924-1927.* Cambridge, Mass., 1958. — Browder, E.R. *Marx and America; a Study of the Doctrine of Impoverishment.* N.Y., 1958. — Brzezinski, Z. *The Pattern of Political Purges.* In *A. Amer. Acad. Polit. Soc. Sci.* 317, 1958: 78-87. — Id. *The Permanent Purge; Politics in Soviet Totalitarianism.* Cambridge, Mass., 1956. — Id. *The Soviet Bloc; Unity and Conflict.* Rev. and enld ed. Cambridge, Mass., 1967. 1st. ed. 1960. — Bukowskij, W. *Opposition. Eine neue Geisteskrankheit in der Sowjetunion? Eine Dokumentation.* Hrsg.: J.-J. Marie. München, 1971. — Carr, E.H. *A History of Soviet Russia.* Vol. 1 ff. Ldn, N.Y., 1950 ff. — Caucher, R. *Opposition in the USSR, 1917-1967.* N.Y., 1969. — Cohen, A. *The Communism of Mao Tse-tung.* Chicago, Ill., 1964. — Columbia University. Russian Institute. *The Anti-Stalin Campaign and International Communism. A selection of documents.* Rev. ed. N.Y., 1956. — Conquest, R. *Power and Policy in the U.S.S.R.* Ldn, N.Y., 1961. — Dallin, A., et al., eds. *Diversity in International Communism; a Documentary Record,*

1961-1963. N.Y., 1963. — Daniels, R. V. *The Conscience of the Revolution; Communist Opposition in Soviet Russia*. Cambridge, Mass., 1960. — Id., ed. *A Documentary History of Communism*. N. Y., 1960. — Deutscher, I. *The Prophet Armed; Trotsky, 1879-1921*. New ed. N. Y., 1965. 1st ed. 1954. — Id. *The Prophet Unarmed; Trotsky, 1921-1929*. Ldn, N. Y., Toronto, 1960. 1st ed. N. Y., Ldn, 1959. — Dewar, H. *The Modern Inquisition*. Ldn, 1953. — Erlich, A. *The Soviet Industrialization Debate, 1924-1928*. Cambridge, Mass., 1960. — Fischer, R. *Stalin and German Communism*. Cambridge, Mass., 1948. — Floyd, D. *Mao against Khrushchev; a Short History of the Sino-Soviet Conflict*. N. Y., 1964. — Gelman, H. The Indian CP between Moscow and Peking. In *Probl. Comm.* 11, 1962, no. 6: 18-27. — Grainger, G.W. The Crisis in the British CP. *Ibid.* 6, 1957, no 2: 8-14. — Griffith, W.E. *Albania and the Sino-Soviet Rift*. Cambridge, Mass., 1963. — Hudson, G.F. Moscow and Peiping: Seeds of Conflict? In *Probl. Comm.* 5, 1956, no. 6: 17-23. — International Communism and the Sino-Soviet Dispute. *Ibid.* 13, 1964, no. 2. Special issue. — James, C.L.R. *World Revolution, 1917-1936; the Rise and Fall of the Communist International*. Ldn, 1937. — Jelenski, K.A. Revisionism, Pragmatism, Gomulkaism. In *Probl. Comm.* 7, 1958, no 3: 5-13. — Kautsky, J.H. *Moscow and the Communist Party of India*. Cambridge, Mass., 1956. — Kool, F. Communism in Holland; a Study in Futility. In *Probl. Comm.* 9, 1960, no 5: 17-24. — Labeledz, L., ed. *Revisionism; Essays on the History of Marxist Ideas*. N.Y., 1962. — Laqueur, W.Z., and Labeledz, L., eds. *Polycentrism, the New Factor in International Communism*. N.Y., 1962. — MacFarquhar, R. Communist China's Intra-Party Dispute. In *Pacific Aff.* 31, 1958: 323-35. — Id., ed. *The Hundred Flowers Campaign and the Chinese Intellectuals*. N.Y., 1960. — McVicker, C.P. *Titoism; Pattern for International Communism*. N.Y., 1957. — Magnani, V., and Cucchi, A. *Crisi di una generazione*. Firenze, 1952. — North, R.C. *Moscow and Chinese Communists*. Stanford, Calif., 1953. — Padev, M. *What Happens to Communists?* Ldn, 1953. — Pipes, R. *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923*. Rev. ed. Cambridge, Mass., 1964. 1st ed. 1954. — Rieber, A.J. *Stalin and the French Communist Party, 1941-1947*. New ed. N.Y., 1962. 1st ed. 1959. — Schapiro, L.B. *The Origin of the Communist Autocracy; Political Opposition in the Soviet State. First Phase, 1917-1922*. New ed. N.Y., 1965. 1st ed. Ldn, Cambridge, Mass., 1955. — Schram, S.R., ed. *The Political Thought of Mao Tse-tung*. N.Y., 1963. — Schwartz, B.I. *Chinese Communism and the Rise of Mao*. Cambridge, Mass., 1951. — Id. New Trends in Maoism? In *Probl. Comm.* 6, 1957, no. 4: 1-8. — Shannon, D.A. *The Decline of American Communism; a History of the Communist Party of the United States since 1945*. N.Y., 1959. — Souvarine, B. *Staline. Aperçu historique du bolchevisme*, Paris, 1935. — *The Soviet-Yugoslav Dispute*. Text of the published correspondence. Ldn, N.Y., 1948. — Stillman, E.O., ed. *Bitter Harvest; the Intellectual Revolt behind the Iron Curtain*, N.Y., 1959. — Syrop, K. *Spring in October; the Story of the Polish Revolution of 1956*. Ldn, 1957. — Tang, P.S.H. Power Struggle in the Chinese CP: the Kao-Jao Purge, In *Probl. Comm.* 4, 1955, no. 6: 18-25. — Ulam, A.B. The Crisis in the Polish Communist Party. In *R. Polit.* 12, 1950: 83-98. — Id. *Titoism and the Cominform*. Cambridge, Mass., 1952. — Wolfe, B.D. *Three Who Made a Revolution*. 4th ed. N.Y., 1964. 1st ed. 1948. — Zagoria, D.S. *The Sino-Soviet Conflict, 1956-61*. New ed. N.Y., 1964. 1st ed. Princeton, N.J., 1962. — Zavalani, T. The Importance of Being Albania. In *Probl. Comm.* 10, 1961, no. 4: 1-8. — Zinner, P.E., ed. *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A selection of documents on events in Poland and Hungary, February - November 1956*. N.Y., 1956.

Komünist Çalışmalar.

- Abramov, B.A. Razgrom trotskidtsko-zinov evskogo antipartiinogo bloka. In *Vopr. ist. KPSS 1959*, no. 6: 25-47. [The Destruction of the Trotsky-Zinov ev Anti-Party Bloc.] — *Biulleten oppozitsii*. Paris, Bln, 1929-39. [Opposition Bulletin.] — Bukharin, N.I. *Zametki ekonomista*. K nachalu novogo khoziaistvennogo goda. M., 1928. [Observations of an Economist at the Beginning of a New Economic Year.] — Burdzhalov, E.N. O taktike bol'shevikov v marte-aprele 1917 goda. In *Vopr. ist 1956*, no. 4: 38-56. [On the Tactics of the Bolsheviks in March - April 1917.] — Dedijer, V. *Tito*. N.Y., 1953. Serbo-Croatian ed.: *Josip Broz Tito*. Prilozi za biografiju. Beograd, 1953. — Djilas (Dilas), M. *The New Class; an Analysis of the Communist System*. N.Y., 1957. — Kolakowski, L. *Marxism and Beyond*. With an introduction by L. Labeledz. Ldn, 1969. Amer. ed. entitled: *Toward a Marxist Humanism; Essays on the Left Today* N.Y., 1968. [Trans. from Pol.] — Kolontay (Kollontai), A. *The Workers' Opposition in Russia*. Chicago, Ill., 1921. — KP Sovetskogo Soiuza. Tsentral'nyi komitet. *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks)*. Short course. M., 1939 Russ.: *Istoriia Vsesoiuznoi Kommunisticheskoi Partii (bol'shevikov)*. Kratkii kurs. M., 1938. — Lenin, V.I. "Left-Wing" Communism - an Infantile Disorder. In *Lenin CW*, vol. 31: 17-117. — Markova, R.I. Borba V.I. Lenina s trotskistami i "levymi kommunistami" v period Bresta. In *Vopr. ist. KPSS 1959*, no. 5: 51-69. [Lenin's Struggle with the Trotskyists and "Left Communists" at the Time of the Peace Treaty of Brest-Litovsk.] — Nagy, I. *On Communism, in Defense of the New Course*. N.Y., Ldn, 1957. [Trans. from Hung. MS.] — Popov, N.N. *Ocherk istorii Vsesoiuznoi Kommunisticheskoi Partii (b)*. 5. izd. M., 1928. [Outline of the History of the All-Union Communist Party (B).] — Ravich-Cherkassii, M. *Istoriia Kommunisticheskoi Partii (b-ov) Ukrainy*. Khar'kov, 1923. [History of the Communist Party of the Ukraine.] — *Revizionizm - glavnaia opasnost*. M., 1958. [Revisionism - the Chief Danger.] — Ruban, N.V. Bor'ba partii protiv trotsko-zinovevskoi oppozitsii. (1925-1926gg.) In *Vopr. ist. KPSS 1958*, no. 5: 119-38. [The Party's Struggle against the Opposition of the Trotsky-Zinov'ev Group (1925-26).] — Savez komunista Jugoslavije. *Yugoslavia's Way; the Program of the League of the Communists of Yugoslavia*. N.Y., 1958. — Shelavin, K. *Rabochaia oppozitsiia*. M., 1930. [The Workers' Opposition.] — Sorin, V.G. *Partiia i oppositsiia*. M., 1925. [The Party and Opposition.] — Id. *Rabochaia gruppa: "Miasnikovshchina"* M., 1924. [The Miasnikov Workers' Group.] — Stalin, I.V. *Problems of Leninism*. M., 1947. — Sverdlov, A. Ia., and Sovokin, A.M. Bor'ba partii protiv kapitulantov i raskol'nikov v period podgotovki i provedeniia Oktiabria. In *Vopr. ist. KPSS 1959*, no. 2: 85-103. [The Party's Struggle against Capitulators and Dissenters during the Preparations for the October Revolution.] — Trotskii, L. *The New Course*. N.Y., 1943. Russ.: *Novyi kurs*. M., 1924. — Id. *The Real Situation in Russia*. N.Y., 1928. — Voitinskii, N. Boikotizm, otzovizm, ul'timatizm. In *Prolet. revol.* 9, 1929, no. 8/9: 33-66. [Boycottism, Otzovism and Ultimatism.] — Id. O gruppe "Vpered" (1909-1917). *Ibid.* 9, 1929, no. 12: 59-119. [The "Vpered" Group (1909-17).] — Zinov'ev, G.E. *Leninizm*. L., 1925. [Leninism.]